

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Західноукраїнський національний університет
Вінницький навчально-науковий інститут економіки Західноукраїнського
національного університету

Кафедра фінансів, банківської справи та страхування

АНДРІЄНКО Максим Валерійович

Бюджетний дефіцит: економічна природа та джерела покриття

Спеціальність: 072 – фінанси, банківська справа, страхування та фондовий ринок

Освітньо-професійна програма: Фінанси

Кваліфікаційна робота

Виконав студент групи Фвнм-21
М. В. Андрієнко

ВІННИЦЯ - 2025

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ БЮДЖЕТНОГО ДЕФІЦИТУ.....	7
1.1. Сутність бюджетного дефіциту: теоретичне підґрунтя та економічна інтерпретація.....	7
1.2. Джерела фінансування бюджетного дефіциту в сучасних умовах.....	15
РОЗДІЛ 2 ОЦІНКА СУЧАСНОГО СТАНУ БЮДЖЕТНОГО ДЕФІЦИТУ В УКРАЇНІ.....	24
2.1. Динаміка та особливості формування бюджетного дефіциту в Україні.....	24
2.2. Аналіз механізмів фінансування бюджетного дефіциту в Україні.....	33
РОЗДІЛ 3. НАПРЯМИ МІНІМІЗАЦІЇ БЮДЖЕТНОГО ДЕФІЦИТУ В УКРАЇНІ.....	44
ВИСНОВКИ	58
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	62

ВСТУП

В умовах сучасних глобальних і внутрішніх потрясінь Україна опинилася перед низкою глибоких економічних та соціальних викликів. До них належать, передусім, руйнівні наслідки повномасштабної війни, макрофінансова нестабільність, критичне зростання державного боргу, а також постійна потреба у фінансуванні оборонних та соціально важливих секторів. У такій ситуації вивчення природи бюджетного дефіциту набуває особливої актуальності, оскільки дозволяє глибше осмислити системні проблеми державних фінансів і виявити вузькі місця у фіскальній політиці, що потребують реформування.

Аналіз механізмів покриття дефіциту бюджету є важливою складовою формування ефективної фінансової стратегії, яка не створює надмірних ризиків для економіки. Особливої ваги набуває пошук шляхів його оптимізації – через підвищення ефективності видаткової частини бюджету, нарощування доходів, удосконалення управління державним боргом, запровадження інноваційних фінансових інструментів та використання найкращих практик світового досвіду. Зазначене дослідження має не лише теоретичну, а й прикладну цінність, адже воно орієнтоване на формування конкретних рекомендацій щодо вдосконалення системи управління публічними фінансами України. Його актуальність зростає в контексті потреби у відновленні довіри з боку міжнародних партнерів, забезпеченні макроекономічної стабільності та відбудові національної економіки у післявоєнний період.

Проблематика бюджетного дефіциту традиційно перебуває у центрі уваги провідних українських науковців – таких як Т. Богдан, А. Буряченко, В. Горин, М. Карлін, С. Ковальчук, В. Кудряшов, Г. Кучер, Г. Сидор, О. Ткачик та інші. Водночас, у науковій літературі досі недостатньо опрацьовано аспекти адаптації фіскальної політики до умов надзвичайних ситуацій – зокрема, війни – що й зумовило формулювання мети, завдань, логіки та структури даного дослідження.

Задачі і мета дослідження. Метою даної випускної кваліфікаційної роботи є формування концептуальних засад, обґрунтування методичних підходів та

напрацювання прикладних рішень щодо вдосконалення системи управління бюджетним дефіцитом в Україні шляхом комплексного аналізу його структурних причин, механізмів фінансування та визначення напрямів оптимізації в контексті сучасних макроекономічних загроз і трансформацій.

Для досягнення поставленої мети дослідження необхідно вирішити такі наукові завдання:

- з'ясувати економічну сутність бюджетного дефіциту та виявити основні чинники його формування;
- дослідити джерела покриття дефіциту бюджету, визначивши їх переваги та обмеження у сучасних умовах;
- здійснити аналіз масштабів дефіциту Державного бюджету України та оцінити його вплив на макроекономічну стабільність;
- проаналізувати ефективність застосування окремих інструментів фінансування бюджетного дефіциту в Україні;
- запропонувати обґрунтовані підходи до зменшення бюджетного дефіциту з урахуванням національних і зовнішніх викликів.

Об'єктом дослідження виступає дефіцит державного бюджету України як фінансово-економічне явище. Предметом дослідження є сукупність економічних відносин, що виникають між державою, суб'єктами господарювання та іншими учасниками бюджетного процесу в контексті виникнення, фінансування та управління бюджетним дефіцитом.

У процесі написання випускної кваліфікаційної роботи було застосовано комплекс взаємодоповнюючих наукових методів, що забезпечили глибоке та всебічне вивчення проблеми бюджетного дефіциту. Зокрема, метод системного аналізу використано для дослідження дефіциту як складного макроекономічного явища, що формується під впливом сукупності внутрішніх і зовнішніх факторів. Метод статистичного аналізу було застосовано для оцінки динаміки дефіциту Державного бюджету України, визначення його основних тенденцій, масштабів і впливу на соціально-економічний розвиток держави. Завдяки статистичним інструментам також здійснено аналіз результативності використання окремих

джерел фінансування бюджетного дефіциту. Застосування порівняльного методу дозволило зіставити українську практику управління бюджетним дефіцитом із досвідом інших країн, виявити ключові подібності та відмінності, а також оцінити ефективність різних механізмів покриття дефіциту з урахуванням національних особливостей. Для візуалізації отриманих результатів застосовано графічний метод, який дав можливість представити основні кількісні показники, динаміку змін, структурні пропорції та взаємозв'язки між бюджетним дефіцитом і ключовими економічними індикаторами у зручному, наочному форматі.

Теоретико-аналітичне підґрунтя дослідження сформовано на основі широкого спектру джерел, що забезпечили об'єктивність та достовірність отриманих результатів. Зокрема, використано нормативно-правові акти України, що регулюють бюджетну та фіскальну політику, включно із законами, постановами уряду, офіційними методичними документами. Важливим джерелом інформації стали статистичні матеріали Державної служби статистики України, Міністерства фінансів України, Державної казначейської служби, а також дані з офіційного веб-порталу «Бюджет для громадян», що містять агреговані та деталізовані показники виконання бюджету. У роботі широко використовувалися наукові публікації провідних українських і зарубіжних економістів, монографії, статті з фахових журналів, результати галузевих досліджень. Також залучено авторські аналітичні розрахунки, здійснені в межах дослідження на основі відкритих джерел та офіційної статистики.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у формуванні теоретико-прикладної моделі управління бюджетним дефіцитом в умовах сучасних економічних викликів. У роботі уточнено економічну природу бюджетного дефіциту в контексті надзвичайних ситуацій, таких як воєнний стан, і визначено нові підходи до його фінансування, які враховують поточні реалії функціонування української економіки. Розроблено пропозиції щодо вдосконалення інструментів покриття дефіциту, включаючи впровадження інноваційних фіскальних механізмів та адаптацію методів управління бюджетом до умов нестабільності. Запропоновано напрями трансформації фіскальної

політики, які можуть бути корисними для органів державної влади у процесі реформування бюджетного планування.

Випускна кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів основної частини, висновків, списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг роботи становить 58 сторінок, включно з 3 таблицями та 11 графічними матеріалами, що ілюструють основні аналітичні висновки. Список використаних джерел налічує 54 найменування, серед яких нормативні документи, наукові праці та офіційні звіти.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ БЮДЖЕТНОГО ДЕФІЦИТУ

1.1. Сутність бюджетного дефіциту: теоретичне підґрунтя та економічна інтерпретація

Бюджетна система держави є багаторівневою структурою, що охоплює сукупність різних видів бюджетів, пов'язаних між собою економічними відносинами та юридичною регламентацією. Її побудова зумовлена особливостями державного та адміністративно-територіального устрою, а ефективне функціонування – рівновагою між доходами й видатками на всіх рівнях управління. Успішність розвитку бюджетної системи значною мірою визначається стабілізацією фінансових потоків, зменшенням дефіциту та досягненням профіциту бюджету, що створює передумови для економічного зростання та соціальної стабільності.

Водночас світова економічна теорія та практика акцентують увагу на складності проблеми дефіциту бюджету та державного боргу. У контексті сучасних фінансових викликів ці явища розглядаються не лише як показники макроекономічної нестабільності, а й як інструменти стимулювання розвитку за умови їх раціонального використання. Згідно з Бюджетним кодексом України, стаття 2 визначає бюджетний дефіцит як перевищення видатків бюджету над його доходами (з урахуванням різниці між наданням кредитів з бюджету та поверненням кредитів до бюджету) [8]. Це визначення підкреслює, що дефіцит є об'єктивною економічною категорією, яка потребує глибокого аналізу причин і наслідків.

Разом із тим, бюджетний дефіцит не варто однозначно трактувати як негативне чи позитивне явище, оскільки його вплив залежить від природи походження, способів фінансування та загального стану національної економіки. У певних випадках він може бути наслідком державного стимулювання економічного розвитку, зокрема у формі масштабних інвестицій у стратегічно

важливі галузі чи соціальну інфраструктуру. Проте частіше дефіцит свідчить про системні проблеми – економічну кризу, порушення фінансових зв'язків, недосконалість податкової політики або неефективне використання бюджетних ресурсів.

Таким чином, бюджетний дефіцит – це складне і багатогранне явище, яке є майже постійною характеристикою економік більшості країн світу. Його поява часто пов'язана зі скороченням бюджетних доходів на тлі зростання видатків, що створює загрозу макроекономічній стабільності та може провокувати інфляційні процеси. Тому ефективно управління дефіцитом потребує системного підходу, спрямованого на оптимізацію доходної бази бюджету, контроль державних витрат і підвищення прозорості фінансової політики.

На думку низки дослідників, проблема бюджетного дефіциту є складним і багатовимірним економічним явищем, що відображає глибинні диспропорції у фінансовій системі держави. Зокрема, Н.І. Редіна та Л.П. Гордеєва вважають, що виникнення дефіциту бюджету зумовлене незбалансованістю економіки, скороченням доходів і неконтрольованим зростанням видатків, що, своєю чергою, є наслідком безгосподарності та неефективного управління державними ресурсами. Разом з тим, у наукових колах існує альтернативна точка зору: певний рівень дефіциту може виступати каталізатором економічного розвитку, якщо він використовується як інструмент фінансового стимулювання [30]. При цьому акцент робиться не стільки на самому факті дефіциту, скільки на механізмах його фінансування та регулювання, які здатні активізувати ділову активність і підвищити ефективність державних інвестицій.

Водночас О.Д. Василик трактує бюджетний дефіцит як стійке перевищення видатків державного бюджету над доходами, що свідчить про наявність структурних проблем у фінансовій системі країни. На його думку, дефіцит є індикатором негативних тенденцій, які можуть спричинити інфляційні процеси та підірвати стабільність національної валюти [9]. Така позиція відображає класичний підхід, згідно з яким дефіцит бюджету сприймається як прояв фінансової розбалансованості, що потребує оперативного усунення.

У свою чергу, низка авторів [36], визначають бюджетний дефіцит як перевищення обсягу державних витрат над постійними доходами бюджету, підкреслюючи його системний характер та тривалість впливу на економічну динаміку. Таким чином, у наукових підходах до розуміння сутності бюджетного дефіциту простежується дуалізм: з одного боку, він виступає негативним наслідком диспропорцій у державних фінансах, а з іншого – може виконувати функцію інструменту економічного регулювання за умови його раціонального використання.

У сучасних умовах більшість держав світу – як розвинених, так і тих, що перебувають у стані економічної трансформації, – стикаються з неможливістю повного збалансування своїх бюджетів. Диспропорція між доходами та видатками стала типовим явищем, унаслідок чого державні фінанси формуються з певним рівнем дефіциту. Така ситуація зумовлює необхідність глибокого аналізу механізмів виникнення дефіциту, визначення його допустимих меж, оцінки впливу на макроекономічну стабільність у коротко- та довгостроковій перспективі, а також пошуку ефективних джерел його фінансування.

Показники дефіциту визначаються ще на етапі формування бюджету і відображаються окремим рядком у Законі України «Про Державний бюджет» на відповідний рік. Вони є не лише складовою бюджетного планування, а й важливим орієнтиром фінансової політики держави. У процесі виконання бюджету фактичні обсяги дефіциту уточнюються, що дозволяє оцінити реальний стан державних фінансів та ефективність управлінських рішень. Таким чином, аналіз динаміки бюджетного дефіциту виступає одним із ключових індикаторів економічного розвитку країни.

Бюджетний дефіцит водночас є дієвим інструментом фінансової політики, здатним впливати на економічні та соціальні процеси. Однак його позитивний ефект можливий лише за умови наявності продуманої макроекономічної стратегії та ефективного фінансового менеджменту. В Україні ж зростання дефіциту зумовлене передусім спадом виробництва, зниженням прибутковості підприємств, політичною нестабільністю та неузгодженістю соціально-

економічних рішень. Саме тому питання вдосконалення механізмів регулювання бюджетного дефіциту набуває особливої актуальності в умовах сучасних викликів.

З позиції економічної теорії, бюджетний дефіцит відображає об'єктивні фінансові відносини, що виникають у процесі розподілу та використання ресурсів, коли потреби держави перевищують наявні джерела надходжень. Таке перевищення часто спричинене структурними змінами в економіці, зростанням граничних витрат виробництва та необхідністю фінансування суспільно важливих проєктів. Отже, дефіцит не є лише негативним явищем, а радше показником глибших процесів, які характеризують реальний стан економічної системи та ефективність державного управління фінансами.

У сучасних наукових джерелах пропонується класифікувати бюджетний дефіцит (рис. 1.1) за такими критеріями, як:

- а) форма прояву;
- б) причини виникнення;
- в) спрямування коштів;
- г) період існування [34].

За формою прояву дефіцит поділяють на:

1) відкритий – коли розмір перевищення видатків над доходами офіційно визнається у державній фінансовій звітності та відображається у законі про Державний бюджет;

2) прихований – коли нестача бюджетних коштів маскується через різні фінансові операції, наприклад, перенесення виплат на наступні періоди чи накопичення заборгованості.

За причинами виникнення розрізняють:

1) свідомий дефіцит, який держава формує цілеспрямовано з метою стимулювання економічного зростання або фінансування соціальних програм;

2) вимушений, що виникає через непередбачувані обставини – кризові явища, падіння виробництва, військові дії чи стихійні лиха.

Рис. 1.1. Класифікація дефіциту бюджету

Джерело: складено автором на основі джерела [34]

За напрямками фінансування дефіцит поділяється на:

- 1) активний, коли залучені кошти використовуються для інвестицій, розвитку інфраструктури, модернізації економіки;
- 2) пасивний, спрямований переважно на покриття поточних витрат або погашення заборгованостей.

За періодом існування виділяють:

- 1) стійкий дефіцит, який повторюється з року в рік і свідчить про системні фінансові проблеми держави;
- 2) тимчасовий, що виникає у зв'язку з короткостроковими економічними труднощами чи затримками надходжень доходів.

У сучасній економічній науці сформовано низку підходів до тлумачення сутності та видів бюджетного дефіциту, які відображають різні аспекти його впливу на фінансову стабільність держави та ефективність фіскальної політики. Відповідно до цих доктрин, дефіцит розглядається не лише як показник дисбалансу між доходами і видатками, а й як інструмент регулювання економічних процесів. Основні форми бюджетного дефіциту можна

охарактеризувати таким чином:

1. Загальний (фактичний, касовий) дефіцит – виникає тоді, коли сукупні державні витрати перевищують обсяг надходжень до бюджету, включаючи податкові та неподаткові доходи, трансферти й субсидії. Цей показник є базовим орієнтиром для оцінки фінансової збалансованості держави.

2. Зовнішній дефіцит – характеризує перевищення зовнішніх видатків держави (наприклад, на обслуговування боргу чи міжнародні програми) над її зовнішніми надходженнями, що надходять із закордонних джерел.

3. Внутрішній дефіцит – визначається як різниця між загальним і зовнішнім дефіцитом, тобто показує обсяг фінансового розриву, який формується всередині країни та потребує внутрішнього фінансування.

4. Операційний дефіцит – розраховується шляхом віднімання інфляційної складової процентних виплат від загального дефіциту. Такий показник дозволяє точніше оцінити реальне бюджетне навантаження, адже інфляція зменшує фактичну вартість боргових зобов'язань держави. У міжнародній практиці при цьому часто застосовують спеціальні коефіцієнти, що компенсують інфляційні втрати кредиторів, збільшуючи таким чином державні видатки.

5. Первинний дефіцит – відображає різницю між загальним дефіцитом і сумою процентних виплат за державним боргом. Він показує, наскільки державні фінанси є збалансованими без урахування витрат на обслуговування боргових зобов'язань.

6. Поточний дефіцит – формується як перевищення поточних витрат держави над її поточними доходами, відображаючи короткострокову незбалансованість бюджету в межах одного фінансового року.

За напрямом використання бюджетних коштів розрізняють дефіцитне фінансування розвитку та дефіцитне фінансування поточних витрат. Такий поділ має принципове значення для оцінки впливу бюджетного дефіциту на економічну динаміку держави.

Фінансування поточних витрат за рахунок дефіциту, як правило, не створює економічної віддачі – це реакція уряду на короткострокові фінансові

труднощі, що лише підтримує існуючий рівень функціонування без забезпечення майбутнього зростання. Такий підхід свідчить про пасивне управління бюджетом і є ознакою тимчасового пом'якшення наслідків економічної нестабільності. Натомість дефіцитне фінансування розвитку має ініціативний характер: воно спрямовується на реалізацію інвестиційних програм, модернізацію виробництва та розширення економічного потенціалу країни. Лише держава здатна взяти на себе ризики й відповідальність за такі довгострокові проекти [22].

Цей підхід базується на ідеях кейнсіанської теорії, зокрема концепції «бюджетного мультиплікатора», відповідно до якої державні інвестиції здатні стимулювати сукупний попит, активізувати ділову активність і створювати ефект економічного пожвавлення. Саме політика дефіцитного фінансування у свій час стала ключовим інструментом подолання економічних криз у багатьох країнах світу. Для України, яка перебуває у стані структурних змін, особливо важливо визначити стратегічні орієнтири своєї фінансово-економічної політики, а вже потім – обирати відповідні інструменти регулювання дефіциту бюджету.

З огляду на різноманітність джерел, причин і наслідків виникнення бюджетного дефіциту, доцільно розрізняти його типи за кількома критеріями.

1. За рівнем бюджету:

а) дефіцит державного бюджету – характеризує загальний фінансовий стан держави та ефективність її макроекономічної політики;

б) дефіцит місцевих бюджетів – відображає можливості органів місцевого самоврядування забезпечувати виконання соціально-економічних функцій.

У федеративних державах також виділяють федеральний дефіцит, дефіцит бюджету суб'єкта федерації та місцевий дефіцит, що дозволяє аналізувати збалансованість усіх рівнів бюджетної системи.

2. За структурою бюджетних фондів:

а) дефіцит загального фонду бюджету – виникає, коли обсяг загальних доходів не покриває загальні витрати;

б) дефіцит спеціального фонду бюджету – можливий у випадках, коли

цільові надходження не забезпечують повного фінансування визначених програм. Водночас законодавство України передбачає вимогу збалансованості спеціального фонду, оскільки його кошти мають чітко визначене призначення й не можуть використовуватися довільно.

3. За функціональним призначенням:

а) дефіцит поточного бюджету – виникає, коли доходи не покривають поточні видатки. Такий дефіцит вважається небажаним, адже свідчить про порушення фінансової дисципліни та недосконалість управлінських рішень. Допускається його наявність лише у періоди глибоких економічних спадів чи кризових ситуацій;

б) дефіцит бюджету розвитку – формується з метою фінансування капітальних інвестицій, інноваційних програм і стратегічних проєктів. Його наявність є природною, оскільки держава залучає позикові ресурси для стимулювання економічного зростання, підвищення продуктивності праці та формування бази майбутніх доходів. Саме такий тип дефіциту розглядається не як загроза, а як інвестиція у майбутній економічний потенціал [15].

Отже, характер бюджетного дефіциту визначається не лише його обсягом, а й цільовим спрямуванням коштів. Якщо дефіцит використовується для фінансування розвитку, він стає інструментом модернізації економіки; якщо ж його спрямовано лише на покриття поточних витрат – це сигнал фінансової вразливості та відсутності стратегічного бачення.

Проведене дослідження засвідчило, що бюджетний дефіцит є невід’ємним і багатограним елементом фінансової системи держави, який одночасно відображає рівень її економічної збалансованості та виступає інструментом впливу на соціально-економічний розвиток. Його виникнення зумовлене об’єктивними чинниками – структурними диспропорціями, циклічними коливаннями економіки, неефективністю фінансового управління або цілеспрямованою державною політикою стимулювання економічного зростання.

Наукові підходи до тлумачення дефіциту демонструють дуалістичний характер цього явища: з одного боку, він свідчить про фінансову нестабільність

і перевищення державних зобов'язань над ресурсними можливостями; з іншого – може виступати засобом активізації інвестиційної діяльності, розвитку інфраструктури та підвищення платоспроможного попиту. Ефективність його впливу залежить насамперед від механізмів фінансування, масштабів і напрямів використання залучених коштів. Отже, бюджетний дефіцит слід розглядати не як винятково негативне явище, а як динамічну категорію, що відображає стан економічних процесів у державі. Його управління потребує стратегічного підходу, заснованого на оптимальному співвідношенні між фіскальною дисципліною, стимулюючими інструментами бюджетної політики та довгостроковими цілями сталого розвитку.

1.2 Джерела фінансування бюджетного дефіциту в сучасних умовах

Проблема покриття бюджетного дефіциту належить до найважливіших аспектів функціонування державних фінансів, оскільки вона безпосередньо впливає на фінансову стабільність країни, стійкість її економічної системи та рівень добробуту населення. У сучасних умовах глобальної економічної турбулентності, військово-політичних викликів і структурних трансформацій української економіки питання ефективного фінансування дефіциту набуває особливої актуальності. Бюджетний дефіцит – це не лише арифметичне перевищення видатків над доходами, а складний макроекономічний показник, який відображає ефективність державного управління, збалансованість фіскальної політики та рівень економічної зрілості суспільства.

Від вибору джерел і методів покриття дефіциту залежить здатність держави своєчасно виконувати свої соціальні, економічні та оборонні функції, підтримувати стабільність грошового обігу, стимулювати інвестиційну діяльність та забезпечувати економічне зростання. Надмірне використання зовнішніх позик може призвести до збільшення боргового тиску та залежності від міжнародних кредиторів, тоді як емісійне фінансування несе ризики

інфляційної дестабілізації. Водночас внутрішні запозичення, за умови їх раціонального використання, здатні активізувати національний фінансовий ринок і сприяти формуванню довгострокових інвестиційних ресурсів.

Таким чином, ефективне управління бюджетним дефіцитом передбачає не лише пошук тимчасових фінансових ресурсів для покриття поточних потреб, а й стратегічне планування з урахуванням довгострокових наслідків для економіки. Це вимагає збалансованого поєднання боргових і небургових джерел фінансування, дотримання принципів фінансової дисципліни, прозорості та економічної доцільності. Раціональний підхід до вибору інструментів покриття дефіциту має ґрунтуватися на науково обґрунтованій фіскальній політиці, спрямованій на забезпечення макроекономічної стабільності, підвищення ефективності бюджетного управління та створення передумов для сталого економічного розвитку держави.

Залежно від джерел походження фінансових ресурсів, держава може покривати бюджетний дефіцит за рахунок внутрішніх або зовнішніх надходжень. Такий поділ має не лише теоретичне, а й практичне значення, адже від вибору напряму фінансування залежить ступінь фінансової незалежності держави, рівень боргового навантаження та стійкість національної економіки до зовнішніх шоків.

Внутрішні джерела фінансування базуються на мобілізації фінансових ресурсів усередині країни. Їх сутність полягає у залученні тимчасово вільних коштів суб'єктів господарювання, населення та фінансових інституцій для покриття дефіциту бюджету. Основними інструментами такого залучення є державні позики (зокрема, випуск облігацій внутрішньої державної позики), розміщення державних цінних паперів, використання залишків коштів на рахунках державного бюджету, а також застосування коштів спеціальних фондів і державних резервів. Окрім того, до внутрішніх джерел відносять залучення тимчасово вільних ресурсів державних підприємств та установ, що дозволяє державі ефективніше управляти ліквідністю у межах національної фінансової системи.

Перевага внутрішнього фінансування полягає у збереженні економічного суверенітету, розвитку внутрішнього фінансового ринку та зниженні валютних ризиків. Водночас надмірне використання внутрішніх позик може призводити до ефекту витіснення приватних інвестицій, коли фінансові ресурси з економіки спрямовуються переважно у державні цінні папери, а не у виробничу чи інноваційну діяльність.

Зовнішні джерела фінансування пов'язані із залученням капіталу з-за кордону. Вони включають кредити міжнародних фінансових організацій (Міжнародного валютного фонду, Світового банку, Європейського банку реконструкції та розвитку, Європейського інвестиційного банку), позики від іноземних урядів, розміщення державних єврооблігацій на світових ринках капіталу, а також залучення ресурсів міжнародних комерційних банків. Зовнішнє фінансування дозволяє швидко отримати значні кошти, часто на вигідніших умовах, ніж внутрішні позики, що є особливо важливим у періоди криз або дефіциту внутрішніх ресурсів. Проте така форма фінансування створює ризики зростання зовнішнього боргу, валютних коливань і підвищення залежності від зовнішніх кредиторів. Крім того, міжнародні організації зазвичай висувають вимоги щодо проведення економічних і структурних реформ, які не завжди узгоджуються із соціальною та політичною ситуацією в країні.

Окрім внутрішніх і зовнішніх джерел, у фінансовій практиці існує ще один специфічний механізм – емісійне фінансування. Воно полягає у покритті бюджетного дефіциту за рахунок додаткової грошової емісії центрального банку. Такий спосіб, хоч і дозволяє державі оперативнo отримати необхідні ресурси без утворення боргових зобов'язань, несе значні ризики для макроекономічної стабільності. Надмірна емісія призводить до інфляційного тиску, девальвації національної валюти та зниження купівельної спроможності населення. Саме тому використання емісійного механізму допустиме лише у виняткових випадках — під час глибоких криз, воєнних дій або стихійних лих, коли інші інструменти фінансування недоступні чи недостатні.

Таким чином, кожне з джерел покриття бюджетного дефіциту має свої

переваги та обмеження. Вибір конкретного способу фінансування має базуватися на принципах економічної доцільності, боргової безпеки та фінансової стійкості держави. Оптимальним є збалансоване поєднання внутрішніх і зовнішніх джерел, яке забезпечує як короткострокову ліквідність, так і довгострокову фінансову стабільність національної економіки.

Внутрішні джерела фінансування бюджетного дефіциту становлять основу національної фінансової стабільності, оскільки вони забезпечують покриття розриву між доходами та видатками за рахунок ресурсів, наявних у межах країни. Їхня головна перевага полягає у збереженні економічного суверенітету держави, мінімізації валютних ризиків та стимулюванні розвитку внутрішнього ринку капіталу. Використання внутрішніх механізмів фінансування дозволяє державі контролювати умови залучення коштів, регулювати структуру боргу та уникати надмірної залежності від зовнішніх кредиторів.

До ключових інструментів внутрішнього фінансування належать державні облигації внутрішньої державної позики, використання залишків бюджетних коштів і спеціальних фондів, а також тимчасове залучення ресурсів державних підприємств і резервів. Державні облигації внутрішньої позики – основний і найбільш поширений механізм фінансування бюджетного дефіциту всередині країни. Випуск ОВДП дає можливість уряду залучати кошти від банків, страхових компаній, пенсійних фондів, юридичних осіб та населення. Такі інструменти забезпечують стабільний притік фінансових ресурсів і сприяють формуванню глибокого внутрішнього ринку державних цінних паперів.

Використання залишків бюджетних коштів і спеціальних фондів полягає у використанні тимчасово вільних коштів, що залишаються на рахунках державного бюджету або спеціальних цільових фондів (наприклад, Пенсійного, Фонду соціального страхування тощо).

Тимчасове залучення коштів державних підприємств і резервів – передбачає використання вільних фінансових ресурсів, які накопичуються на рахунках державних корпорацій, підприємств або у складі державних резервів. Такий підхід дозволяє уряду тимчасово посилити ліквідність бюджету без

зовнішніх запозичень.

Загалом внутрішні джерела фінансування бюджетного дефіциту є відносно стабільними та безпечними, оскільки їх застосування не створює зовнішньополітичної або валютної залежності. Водночас їх ефективність визначається станом фінансової системи, довірою населення до уряду та рівнем розвитку внутрішнього ринку капіталів. Найбільш оптимальним є збалансоване використання внутрішніх позик і бюджетних резервів, що забезпечує не лише оперативне покриття дефіциту, а й стимулює економічну активність, сприяючи сталому розвитку національної економіки.

У сучасній практиці державного фінансового управління зовнішні джерела фінансування бюджетного дефіциту відіграють важливу роль, особливо в умовах обмежених внутрішніх ресурсів та необхідності реалізації масштабних соціально-економічних програм. Залучення іноземного капіталу дозволяє уряду оперативно отримати значні обсяги коштів, проте водночас формує певну залежність від зовнішнього фінансового середовища та кредиторів. Ефективність зовнішнього фінансування безпосередньо пов'язана з рівнем довіри міжнародних партнерів до фінансової політики держави, її кредитоспроможністю та політичною стабільністю.

Одним із найпоширеніших механізмів зовнішнього фінансування є кредити міжнародних фінансових організацій, зокрема Міжнародного валютного фонду (МВФ), Світового банку, Європейського банку реконструкції та розвитку (ЄБРР) та Європейського інвестиційного банку (ЄІБ). Такі установи не лише надають фінансову допомогу, а й забезпечують технічну експертизу, сприяють впровадженню реформ і посиленню інституційної спроможності держави.

Переваги такого фінансування полягають у порівняно низьких процентних ставках, довгостроковому характері кредитів, можливості отримання консультацій та методичної підтримки з боку міжнародних експертів. Проте ці переваги супроводжуються ризиком посилення зовнішньої залежності, оскільки надання кредитів часто пов'язане з виконанням певних структурних реформ,

скороченням державних видатків або зміною соціально-економічної політики, що може мати соціально чутливі наслідки для населення.

Іншим важливим інструментом є розміщення державних єврооблігацій на міжнародних фінансових ринках. Цей механізм дає змогу уряду швидко залучити великі обсяги капіталу без посередництва міжнародних фінансових організацій. Розміщення єврооблігацій підвищує інвестиційну привабливість країни, зміцнює її кредитну репутацію та сприяє інтеграції у світові фінансові ринки.

Водночас використання цього інструменту має і свої ризики. По-перше, залучення коштів у іноземній валюті робить державу вразливою до коливань валютного курсу, що може ускладнити обслуговування боргу. По-друге, кон'юнктура світових фінансових ринків є мінливою, і у періоди глобальних криз розміщення облігацій може стати економічно не вигідним або навіть неможливим. По-третє, надмірне використання цього механізму призводить до зростання зовнішнього боргу, що створює додаткове навантаження на державний бюджет у майбутньому.

Окрему групу становлять міждержавні позики та двосторонні кредитні угоди, які передбачають співпрацю урядів на основі взаємних домовленостей. Такі угоди можуть супроводжуватися політичною та економічною підтримкою, сприяти розвитку стратегічного партнерства між державами, а іноді навіть передбачають пільгові умови фінансування.

Однак разом із фінансовими вигодами ці угоди часто містять умови, що обмежують економічну самостійність держави, передбачаючи виконання певних політичних або торговельних зобов'язань. Крім того, подібні домовленості можуть формувати геополітичну залежність, яка в майбутньому впливає на незалежність прийняття державних рішень у сфері економіки.

Отже, зовнішні джерела фінансування є важливим компонентом у системі покриття бюджетного дефіциту, адже вони дають змогу мобілізувати значні фінансові ресурси для підтримки стабільності державних фінансів. Водночас їх застосування потребує зваженого підходу, що передбачає поєднання

короткострокових фінансових вигод із довгостроковими цілями економічної безпеки. Оптимальна стратегія передбачає раціональне використання зовнішніх запозичень у поєднанні з розвитком внутрішніх ринків капіталу, що дозволить мінімізувати боргові ризики та забезпечити стійкий економічний розвиток держави.

Отже, узагальнюючи вищенаведене, можна зробити висновок, що жодне з джерел фінансування бюджетного дефіциту не є універсальним чи абсолютно безпечним. Вибір оптимального поєднання залежить від конкретних економічних умов, пріоритетів державної політики та рівня довіри до уряду на внутрішньому й зовнішньому ринках. Для оцінки ефективності цих механізмів доцільно здійснити порівняльну характеристику основних джерел покриття бюджетного дефіциту, яка відображає їхні ключові переваги та недоліки (табл. 1.1).

Таким чином, наведена таблиця демонструє, що жодне джерело фінансування бюджетного дефіциту не є універсальним або безризиковим. Ефективність їх застосування визначається балансом між короткостроковими потребами бюджету та довгостроковими завданнями фінансової стабільності. Оптимальною стратегією для держави є поєднання внутрішніх і зовнішніх джерел з мінімальним використанням емісійних механізмів, що дозволяє зберігати макроекономічну рівновагу та забезпечувати сталий розвиток.

Отже, джерела фінансування бюджетного дефіциту виступають ключовими інструментами державної фінансової політики, що забезпечують виконання її соціально-економічних функцій і підтримання макроекономічної рівноваги. До основних способів покриття дефіциту належать державні запозичення, податкові надходження, реалізація державного майна, використання резервів, грошова емісія, а також міжнародна фінансова допомога та гранти. Кожен із цих механізмів має свої сильні сторони й обмеження: державні позики дозволяють швидко залучати значні ресурси, але підвищують борговий тиск; податкові надходження створюють стійку фінансову базу, проте потребують часу для мобілізації; емісійне фінансування дає миттєвий ефект

ліквідності, але може призвести до інфляційного тиску.

Таблиця 1.1

Порівняльна характеристика джерел фінансування бюджетного дефіциту

Джерело покриття дефіциту	Зміст та механізм дії	Основні переваги	Основні недоліки
Внутрішні державні позики (ОВДП)	Залучення коштів від банків, підприємств, населення шляхом випуску облігацій внутрішньої позики	Розвиток внутрішнього ринку капіталу; зменшення залежності від зовнішніх кредиторів; прогнозованість боргової політики	Зростання видатків на обслуговування боргу; «ефект витіснення» приватних інвестицій
Використання залишків бюджетних коштів і резервів	Використання тимчасово вільних ресурсів із державних фондів або рахунків	Не створює нового боргу; не впливає на інфляцію; оперативність використання	Обмежений обсяг коштів; короткостроковий ефект
Залучення коштів державних підприємств	Тимчасове використання прибутків чи резервів державних підприємств для покриття дефіциту	Підвищує ліквідність бюджету; мінімізує боргове навантаження	Знижує інвестиційні можливості
Кредити міжнародних фінансових організацій (МВФ, Світовий банк тощо)	Отримання фінансової допомоги на пільгових умовах з технічною підтримкою	Низькі процентні ставки; сприяння структурним реформам; зміцнення довіри інвесторів	Підвищення зовнішньої залежності; умови реформ можуть бути соціально чутливими
Розміщення державних єврооблігацій	Отримання коштів шляхом випуску боргових цінних паперів на міжнародних ринках	Швидке залучення великих сум; підвищення кредитного рейтингу; залучення іноземних інвесторів	Валютні ризики; залежність від кон'юнктури світових ринків; зростання зовнішнього боргу
Міждержавні позики та двосторонні угоди	Фінансова допомога, що надається іншими країнами в межах економічного або політичного партнерства	Політична підтримка; пільгові умови фінансування; розвиток стратегічних відносин	Можуть містити політичні умови; ризик обмеження економічного суверенітету
Емісійне фінансування	Покриття дефіциту за рахунок додаткової грошової емісії центрального банку	Оперативне отримання коштів; не створює боргу	Провокує інфляцію; девальвацію валюти; втрату довіри до грошової системи

Ефективність застосування кожного з джерел фінансування бюджетного

дефіциту залежить від поточного стану національної економіки, рівня розвитку фінансової системи, динаміки макроекономічних показників і стратегічних пріоритетів державної політики. У періоди економічного підйому доцільно робити акцент на внутрішніх джерелах фінансування, які сприяють розвитку національного ринку капіталу, тоді як у кризових умовах або за обмежених внутрішніх ресурсів важливу роль можуть відігравати зовнішні запозичення чи міжнародна фінансова допомога.

Оптимальний вибір комбінації джерел покриття дефіциту має базуватися на принципах фіскальної відповідальності, економічної ефективності та соціальної справедливості, що дозволить не лише збалансувати бюджет, а й підтримати економічну активність та інвестиційний потенціал країни. Раціональне управління бюджетним дефіцитом передбачає досягнення рівноваги між короткостроковими потребами у фінансуванні й довгостроковими завданнями стабільного розвитку. Такий підхід сприятиме зміцненню фінансової безпеки держави, підвищенню довіри до її економічної політики та створенню стійких передумов для сталого соціально-економічного зростання.

РОЗДІЛ 2

ОЦІНКА СУЧАСНОГО СТАНУ БЮДЖЕТНОГО ДЕФІЦИТУ В УКРАЇНІ

2.1. Динаміка та особливості формування бюджетного дефіциту в Україні

Аналіз бюджетного дефіциту є одним із ключових інструментів оцінювання фінансової стабільності держави, результативності бюджетної політики та визначення потенційних ризиків для економіки. Його проведення має важливе практичне значення, оскільки дефіцит бюджету відображає не лише поточний стан державних фінансів, а й глибші економічні процеси – від циклічних коливань до структурних диспропорцій. Комплексне дослідження причин і динаміки дефіциту дозволяє встановити, чи є він наслідком неефективної податково-бюджетної політики, зовнішніх шоків, кризових явищ або об'єктивної необхідності стимулювання економічного розвитку.

Вивчення рівня та динаміки бюджетного дефіциту дає змогу оцінити стійкість фінансової системи, визначити її спроможність реагувати на фіскальні ризики та підтримувати макроекономічну рівновагу. Такий аналіз дозволяє завчасно виявити потенційні негативні наслідки – зростання державного боргу, інфляційний тиск, скорочення інвестицій або зменшення соціальних видатків – і своєчасно внести корективи до бюджетної політики. На основі результатів дослідження формуються рекомендації щодо оптимізації доходної частини бюджету, раціоналізації видатків і вдосконалення механізмів фінансування дефіциту з метою забезпечення його безпечного рівня.

В українських реаліях структура бюджетного дефіциту має свої особливості. На державному рівні спостерігається хронічний дефіцит, зумовлений концентрацією у центральному бюджеті фінансування найбільш витратних і стратегічно важливих сфер – оборони, безпеки, обслуговування державного боргу, соціального захисту, енергетичної інфраструктури. Під впливом військових дій, зниження ділової активності та падіння податкових

надходжень держава часто змушена покривати дефіцит за рахунок внутрішніх і зовнішніх запозичень. Це є вимушеним кроком, спрямованим на підтримання життєво важливих функцій держави.

Натомість на місцевому рівні ситуація є відносно стабільнішою: більшість місцевих бюджетів демонструють профіцит або незначний дефіцит. Це пояснюється тим, що органи місцевого самоврядування фінансують переважно поточні потреби – розвиток інфраструктури, освіти, охорони здоров'я, культури та соціальної сфери. Такі витрати мають локальний характер і можуть легше збалансовуватися за рахунок власних надходжень. Крім того, місцева влада, як правило, прагне уникати боргового навантаження, формуючи фінансові резерви для майбутніх потреб.

Важливим чинником збалансування фінансів територіальних громад є бюджетне вирівнювання, яке здійснюється через дотації та субвенції з державного бюджету. Завдяки цим міжбюджетним трансфертам місцеві органи влади отримують можливість покривати тимчасові дефіцити, не вдаючись до запозичень, що сприяє підтриманню фінансової стійкості регіонів. Отже, аналіз сучасного стану бюджетного дефіциту України дозволяє зробити висновок, що його характер є структурно неоднорідним. Якщо дефіцит державного бюджету відображає глобальні економічні й політичні виклики, то профіцит місцевих бюджетів – результат обмеженого кола функцій та прагнення до фінансової автономії. Ефективне управління цими дисбалансами потребує єдиної бюджетної стратегії, спрямованої на забезпечення узгодженості між центральним і місцевими рівнями фінансів та досягнення загальної макроекономічної стабільності.

Упродовж 2021-2023 років спостерігалось суттєве зростання доходів, видатків та обсягів дефіциту Державного бюджету України. Така динаміка є відображенням комплексного впливу як внутрішніх, так і зовнішніх чинників – насамперед воєнних дій, економічної нестабільності та супутніх кризових явищ (рис. 2.1).

Рис. 2.1. Динаміка доходів, видатків і дефіциту Державного бюджету України у 2021-2023 рр.

Джерело: складено автором на основі [37]

Рисунок 2.1 ілюструє динаміку доходів, видатків та дефіциту Державного бюджету України у 2021-2023 роках. Як видно, протягом аналізованого періоду спостерігається стале зростання як доходної, так і видаткової частин бюджету. Якщо у 2021 році доходи становили 1 298,9 млрд грн, а видатки – 1 492,3 млрд грн, то у 2022 році ці показники зросли до 1 524,4 млрд грн і 2 704,4 млрд грн відповідно. Найвищі значення зафіксовано у 2023 році, коли доходи досягли 2 523,0 млрд грн, а видатки – 4 014,4 млрд грн. Відповідно, розмір бюджетного дефіциту збільшився з 193,4 млрд грн у 2021 році до 1 132,4 млрд грн у 2023 році, що свідчить про значне посилення фінансового навантаження на державний сектор. Така тенденція є наслідком впливу воєнних дій, зростання соціальних і оборонних витрат, зниження економічної активності та необхідності залучення додаткових ресурсів для підтримки макроекономічної стабільності.

У період 2021-2023 років спостерігалось, що фактичний дефіцит Державного бюджету України виявився меншим за заплановані показники. Це свідчить про часткове невикористання потенціалу дефіцитного фінансування та обережну фіскальну політику уряду в умовах економічної нестабільності. Разом

із тим рівень реалізації запланованого дефіциту коливався в межах року, відображаючи вплив зовнішньоекономічних факторів, воєнних ризиків та зміни бюджетних пріоритетів держави. Загальна тенденція демонструє, що уряд прагнув утримати дефіцит у контрольованих межах, забезпечуючи водночас фінансування критично важливих потреб економіки (рис. 2.2).

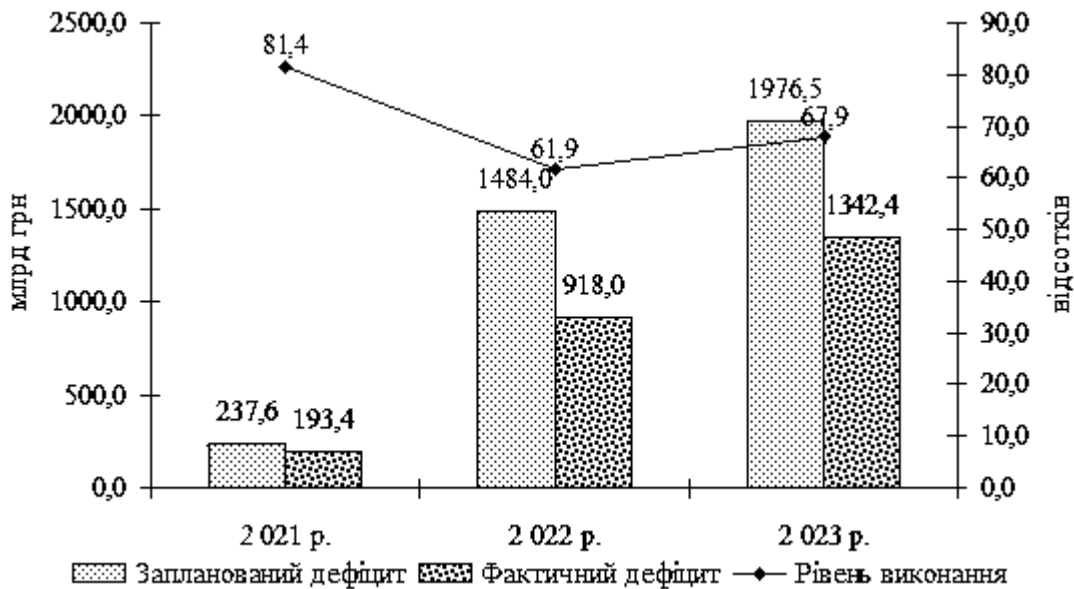

Рис. 2.2. Співвідношення запланованого та фактичного дефіциту Державного бюджету України у 2021-2023 роках

Джерело: складено автором на основі [37]

Як видно з рис. 2.2, упродовж зазначеного періоду фактичний дефіцит був стабільно нижчим за запланований, що свідчить про певну стриманість у використанні дефіцитного фінансування та більш консервативний підхід уряду до управління державними витратами. У 2021 році фактичний дефіцит становив 193,4 млрд грн при запланованих 270,6 млрд грн, у 2022 році – 918,0 млрд грн проти запланованих 1 450,0 млрд грн, а у 2023 році – 1 594,4 млрд грн при прогнозованих 1 976,5 млрд грн. Така тенденція свідчить, що уряд намагався утримати показники дефіциту в межах контрольованих параметрів, незважаючи на воєнні дії, значні соціальні витрати та падіння економічної активності. Разом з тим, коливання рівня виконання запланованого дефіциту відображають адаптивність бюджетної політики до мінливих економічних умов і потреб фінансування пріоритетних напрямів державної діяльності.

Упродовж 2021-2023 років спостерігалось помітне зростання частки дефіциту державного бюджету у валовому внутрішньому продукті України. Така тенденція свідчить про поглиблення фіскального навантаження на економіку та залежність державних фінансів від запозичень. Збільшення цього показника зумовлене поєднанням зовнішніх і внутрішніх чинників – насамперед воєнними діями, спадом економічної активності, скороченням виробництва та необхідністю підвищення соціальних і оборонних видатків (рис. 2.3). Водночас відношення дефіциту бюджету до ВВП є одним із ключових показників, що дозволяє оцінити рівень фінансової стійкості країни та ефективність бюджетної політики. У міжнародній практиці оптимальним вважається дефіцит, який не перевищує 3% ВВП – саме такий рівень закріплений у Маастрихтських критеріях для країн Європейського Союзу. Перевищення цього порогу свідчить про підвищені фіскальні ризики, що можуть призвести до зростання державного боргу, інфляційного тиску та зниження довіри до національної економіки. Для України ж підвищення частки дефіциту у ВВП у зазначений період є відображенням надзвичайних умов функціонування економіки та необхідності збереження соціальної стабільності навіть за умов обмежених ресурсів.

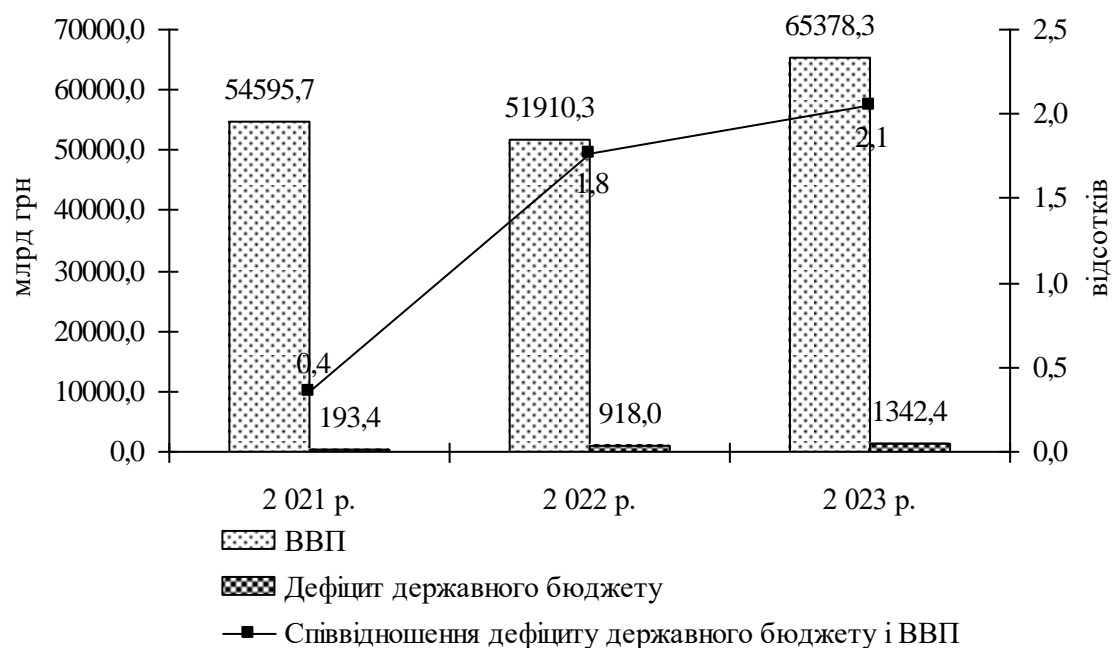

Рис. 2.3. Співвідношення дефіциту Державного бюджету України та валового внутрішнього продукту у 2021–2023 роках

Як бачимо з рис. 2.3, у зазначений період спостерігається як зростання абсолютних показників ВВП, так і суттєве збільшення обсягів бюджетного дефіциту. Якщо у 2021 році при ВВП 54 595,7 млрд грн дефіцит становив 193,4 млрд грн (0,4% ВВП), то у 2022 році частка дефіциту зростає до 1,8%, а у 2023 році – до 2,1% при дефіциті 1 342,4 млрд грн і ВВП 65 378,3 млрд грн. Така тенденція свідчить про посилення фінансового навантаження на економіку держави та необхідність активного використання бюджетних ресурсів для забезпечення оборонних, соціальних і відновлювальних потреб. Зростання частки дефіциту у ВВП є наслідком воєнних дій, падіння ділової активності, зменшення податкових надходжень та збільшення державних витрат, що у сукупності формує підвищений рівень фіскальних ризиків для України.

У період з 2021 по 2023 рік спостерігається помітне збільшення частки дефіциту державного бюджету у структурі його доходів. Така динаміка свідчить про зростання дисбалансу між доходною та видатковою частинами бюджету, а також про посилення залежності фінансової системи України від зовнішніх джерел фінансування. Збільшення цього показника зумовлене як об'єктивними економічними чинниками – уповільненням економічного зростання, інфляційними процесами, падінням податкових надходжень, – так і надзвичайними обставинами, пов'язаними з війною та необхідністю забезпечення значних соціальних і оборонних видатків (рис. 2.4).

У результаті державні фінанси зазнали суттєвого навантаження, що проявилось у зростанні потреби у зовнішній підтримці з боку міжнародних фінансових організацій, урядів-партнерів та донорських програм. Така тенденція свідчить не лише про короткострокову фіскальну напругу, а й про необхідність переосмислення підходів до формування доходів бюджету, підвищення ефективності податкової політики та зниження боргової залежності у середньостроковій перспективі.

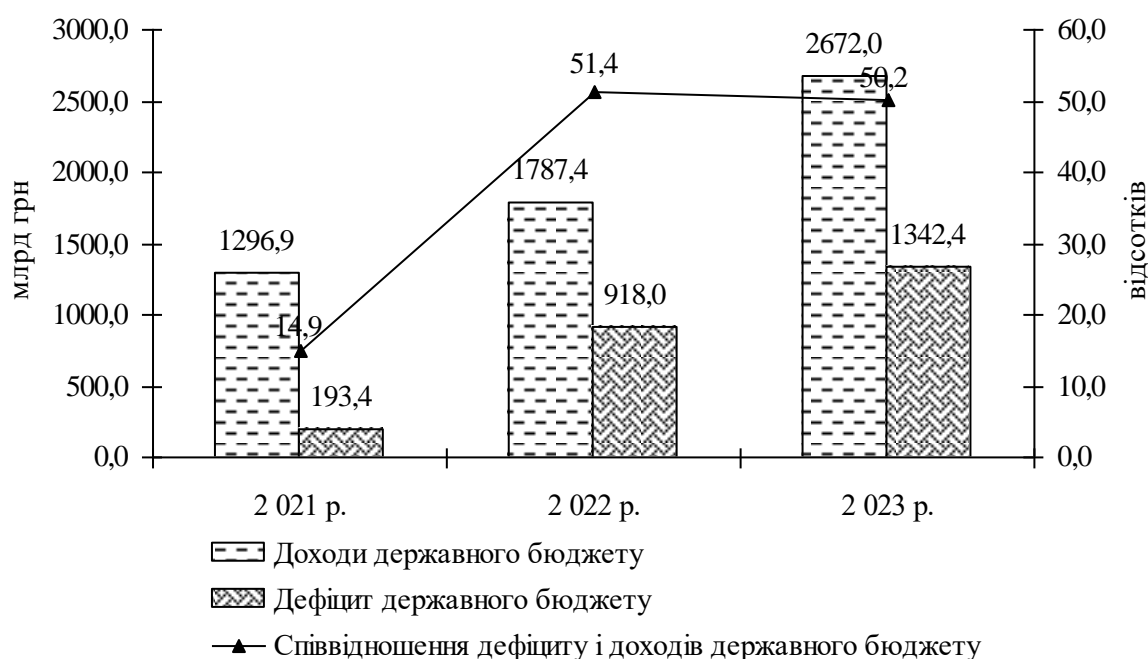

Рис. 2.4. Співвідношення дефіциту та доходів Державного бюджету України у 2021-2023 роках

Джерело: складено автором на основі [37]

Аналізуючи дані рис. 2.4 можна сказати, що частка дефіциту у структурі доходів зростає більш ніж удвічі, це свідчить про посилення фіскального навантаження та збільшення потреби у додаткових джерелах фінансування. Якщо у 2021 році дефіцит складав лише 14,9% доходів бюджету, то у 2022 році цей показник зріс до 51,4%, а у 2023 році – до 49,2%. Таке зростання пов'язане передусім із зростанням видатків, спричинених воєнними діями, необхідністю фінансування оборонної, гуманітарної та соціальної сфер, а також із скороченням обсягів податкових надходжень через зниження економічної активності. Незважаючи на поступове відновлення доходів у 2023 році, розрив між доходною та видатковою частинами бюджету залишається суттєвим, що свідчить про зростання залежності державних фінансів від зовнішніх кредитів і грантів.

Впродовж аналізованих років спостерігається тенденція до зростання частки дефіциту державного бюджету у загальній структурі державного боргу України, це говорить про те, що держава дедалі активніше використовує механізми запозичень для покриття дефіциту бюджету, компенсуючи нестачу

власних фінансових ресурсів за рахунок внутрішніх і зовнішніх кредитів. Подібна динаміка є наслідком зростання бюджетних потреб, зокрема фінансування оборонної сфери, соціальних програм та відновлення інфраструктури в умовах воєнного стану. Таким чином, боргові ресурси відіграють ключову роль у забезпеченні функціонування державних фінансів, проте водночас посилюють залежність економіки від зовнішніх кредиторів і підвищують ризики боргової нестійкості (рис. 2.5).

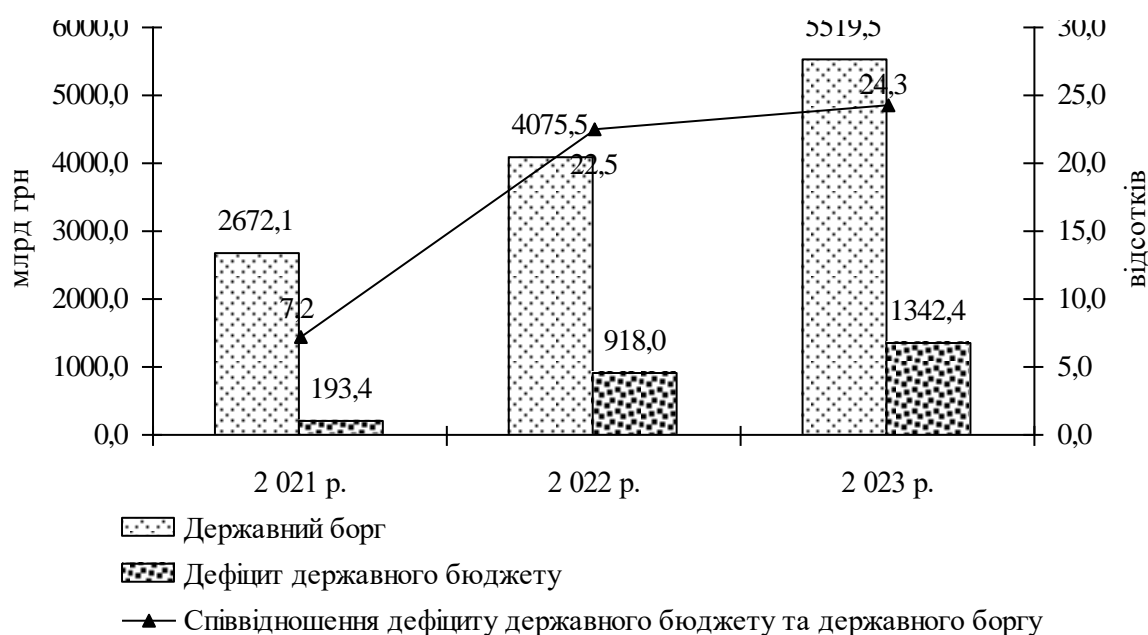

Рис. 2.5. Співвідношення дефіциту Державного бюджету України та державного боргу у 2021–2023 роках

Джерело: складено автором на основі [29]

Рисунок відображає динаміку взаємозв'язку між обсягами дефіциту Державного бюджету України та державного боргу за 2021-2023 роки. Як видно, упродовж цього періоду спостерігається зростання як абсолютного обсягу боргових зобов'язань, так і частки бюджетного дефіциту у структурі державного боргу. Якщо у 2021 році співвідношення дефіциту до боргу становило лише 7,2%, то вже у 2022 році цей показник зріс до 22,5%, а у 2023 році – до 25,3%. Така тенденція свідчить про зростаючу залежність фінансування бюджету від залучення кредитних ресурсів, що зумовлено масштабними видатками на

оборону, гуманітарну підтримку та відновлення інфраструктури в умовах війни. Паралельне збільшення державного боргу до 5,5 трлн грн у 2023 році вказує на зростання боргового навантаження на економіку, що потребує посилення контролю за структурою запозичень і впровадження довгострокової стратегії управління державним боргом для збереження фінансової стабільності країни.

Протягом 2021–2023 років відбулися істотні зміни у структурі видатків Державного бюджету України, зокрема в частині витрат, спрямованих на обслуговування державного боргу. Ця динаміка свідчить про зростання впливу боргових платежів на стан публічних фінансів і підкреслює тісний взаємозв'язок між борговою політикою та бюджетним дефіцитом.

У 2021 році видатки на обслуговування державного боргу становили 10,4% загальних бюджетних витрат, що відображало значну частку зобов'язань, пов'язаних із борговими виплатами. Проте вже у 2022 році частка цього показника скоротилася до 5,8%, попри зростання абсолютних витрат на обслуговування боргу на 1,4%. Це пояснюється необхідністю перерозподілу бюджетних ресурсів на фінансування воєнних і гуманітарних потреб. У 2023 році спостерігалось нове підвищення частки видатків на обслуговування боргу до 6,2% загальних витрат бюджету, що зумовлено як збільшенням суми боргових виплат (+56,7%), так і значним нарощенням загального обсягу бюджетних видатків (+48,4%).

Отже, у 2021–2023 роках витрати на обслуговування державного боргу залишалися одним із найстабільніших і найменш гнучких елементів бюджетних витрат. Їхня незмінність навіть у періоди бюджетних скорочень створює додатковий тиск на фінансову систему держави, обмежуючи можливості для фінансування інших пріоритетних напрямів – соціальних програм, оборони, розвитку інфраструктури. Це, своєю чергою, посилює дефіцит бюджету та формує потребу в пошуку нових механізмів оптимізації боргового навантаження без зниження фінансової стійкості держави.

Проведений аналіз засвідчив, що у 2021–2023 роках бюджетний дефіцит України зазнав суттєвого розширення як у абсолютному, так і у відносному

вимірі, що зумовлено поєднанням воєнних, соціально-економічних та інституційних факторів. Зростання обсягів дефіциту супроводжувалося збільшенням видатків на оборону, соціальний захист і відновлення критичної інфраструктури, при одночасному зниженні надходжень до бюджету через спад економічної активності. Структура фінансування дефіциту поступово змістилася у бік зовнішніх і внутрішніх запозичень, що підвищило боргове навантаження та посилило залежність фінансової системи від кредитних ресурсів. Водночас держава демонструвала обережну фіскальну політику, стримуючи розширення фактичного дефіциту нижче запланованих меж. Зростання частки дефіциту у ВВП, доходах та державному боргу свідчить про глибокі структурні виклики у сфері публічних фінансів, які потребують комплексного реформування бюджетного планування, удосконалення податкової системи та раціоналізації видатків. Загалом динаміка дефіциту у 2021-2023 роках відображає прагнення держави забезпечити макроекономічну стабільність у надзвичайних умовах, зберігаючи при цьому фінансову спроможність виконувати соціальні та безпекові зобов'язання.

2.2. Аналіз механізмів фінансування бюджетного дефіциту в Україні

Необхідність контролю за розміром бюджетного дефіциту зумовлена прагненням мінімізувати його дестабілізуючий вплив на економіку, передусім – інфляційний. Надмірне використання дефіцитного фінансування, особливо за рахунок грошово-кредитної емісії, призводить до знецінення національної валюти, втрати купівельної спроможності населення та ослаблення довіри до фінансової системи. Інфляція, у свою чергу, руйнує стимули до заощаджень та інвестицій, підвищує вартість кредитних ресурсів і знижує реальні доходи громадян. Проте надмірно жорстка монетарна політика, спрямована на стримування інфляції, може мати зворотний ефект – спричинити нестачу ліквідності, уповільнення виробництва та зростання безробіття.

Певною мірою інфляційне фінансування може мати короткостроковий стимулюючий ефект, оскільки додаткова емісія грошей здатна активізувати попит і підтримати виробництво. Однак така політика повинна бути тимчасовою та контрольованою, адже в умовах економічної нестабільності вона швидко перетворюється на чинник фінансової дестабілізації. Отже, ефективне управління дефіцитом бюджету потребує збалансованого підходу, який враховує як потреби економічного зростання, так і ризики макроекономічної розбалансованості.

Серед основних методів покриття бюджетного дефіциту виділяють три ключові напрями (рис. 2.6).

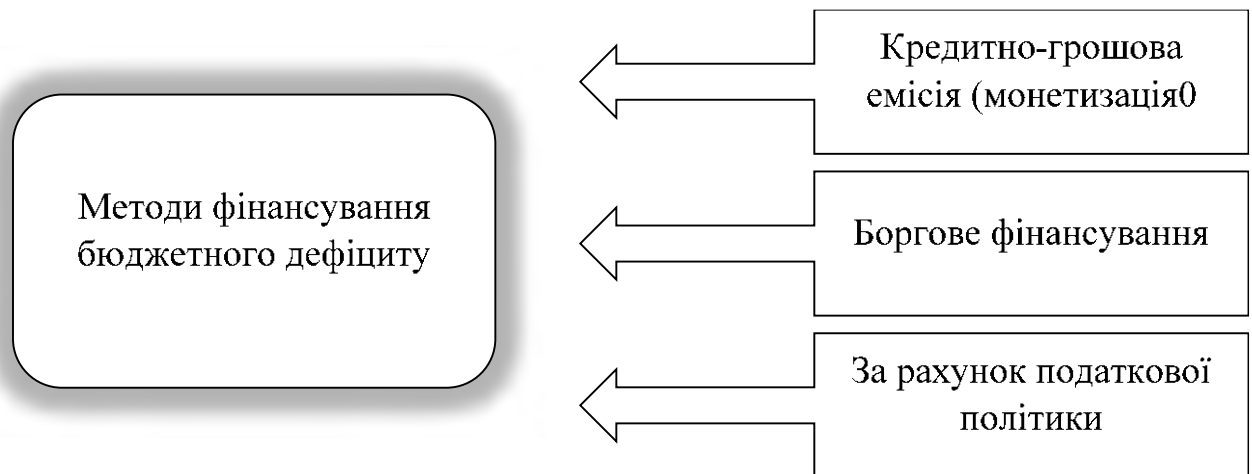

Рис. 2.6. Методи фінансування бюджетного дефіциту

Джерело: складено автором на основі джерел [17]

По-перше, грошово-кредитна емісія, яка передбачає випуск додаткової грошової маси центральним банком для фінансування державних видатків. Такий підхід забезпечує швидкий доступ до ресурсів, однак у разі надмірного використання стимулює інфляцію та знижує реальну вартість грошей. Монетизація дефіциту дає державі можливість отримати так званий сеньйораж – дохід від емісії грошей, який фактично є прихованим податком для економічних агентів. Коли темпи зростання грошової маси перевищують приріст ВВП, відбувається перерозподіл доходів на користь держави через зростання цін, що знижує купівельну спроможність населення.

По-друге, фінансування бюджетного дефіциту за рахунок державних запозичень передбачає залучення коштів через розміщення боргових зобов'язань – облігацій, казначейських векселів та інших державних цінних паперів – як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках. Такий підхід дозволяє уряду оперативного отримувати необхідні ресурси для покриття видатків, однак водночас має низку побічних ефектів для економіки. Зокрема, збільшення державного попиту на фінансові ресурси спричиняє зростання процентних ставок, що ускладнює доступ приватного сектору до кредитних ресурсів. Це явище, відоме як ефект витіснення, полягає у тому, що державні позики зменшують обсяг коштів, які могли б бути спрямовані на інвестиції у виробничу сферу, тим самим гальмуючи розвиток підприємництва та інноваційної активності.

Залучення значних сум через облігаційні позики також змінює структуру фінансового ринку: значна частина коштів населення та бізнесу «заморожується» у державних паперах, що зменшує обсяги активних банківських операцій, кредитування і довгострокових інвестицій. Відповідно, попит на грошові ресурси з боку держави стимулює підвищення вартості позикового капіталу, що негативно впливає на інвестиційний клімат і приватну економічну ініціативу. В результаті бюджетне боргове фінансування, хоча й допомагає державі виконувати свої поточні зобов'язання, створює ризики довгострокової фінансової дестабілізації.

Крім того, надмірна орієнтація на внутрішній ринок державних облігацій може зменшувати обсяг ресурсів, доступних для фінансування пріоритетних галузей економіки, особливо тих, що потребують довгострокових інвестицій із невисоким рівнем прибутковості, але мають стратегічне значення для країни. Таким чином, надмірне боргове фінансування поступово перетворює державні цінні папери на інструмент перерозподілу ресурсів у межах фінансової системи, а не на засіб стимулювання реального сектору економіки.

Ще одним важливим напрямом збалансування бюджету є проведення ефективної податкової політики. Підвищення доходів бюджету має базуватись

не на зростанні податкового тиску, а на розширенні бази оподаткування, легалізації економічної діяльності та вдосконаленні адміністрування податків. Згідно з підходами неокласичної економічної школи, надмірні податки стримують заощадження та інвестиції, що уповільнює економічне зростання. Тому стратегічною метою податкової політики має бути формування стабільної системи, яка поєднує фіскальну достатність із економічними стимулами для розвитку бізнесу. Лише така збалансована модель дає змогу не лише зменшити дефіцит бюджету, а й забезпечити умови для довготривалої макроекономічної стабільності.

Для підтримання фінансової стійкості держави та забезпечення ефективного функціонування економіки необхідно систематично оцінювати результативність використання різних механізмів покриття бюджетного дефіциту. Такий аналіз дозволяє з'ясувати, наскільки обрані інструменти є надійними, довгостроково ефективними та сумісними із поточними макроекономічними умовами. Оцінювання ефективності джерел фінансування дефіциту допомагає визначити оптимальну структуру державних запозичень – внутрішніх і зовнішніх, а також раціональне використання інших ресурсів, зокрема коштів від приватизації, міжнародної допомоги чи емісійних надходжень. Збалансування цих джерел дозволяє мінімізувати боргові ризики, зберегти платоспроможність держави та уникнути інфляційного тиску.

Вивчення ефективності каналів фінансування бюджетного дефіциту є важливою складовою державної фінансової політики, оскільки воно формує підґрунтя для прийняття управлінських рішень щодо обсягів запозичень, структури державного боргу та напрямів бюджетних видатків. Такий підхід сприяє побудові більш прогнозованої та відповідальної фіскальної системи, де пріоритетом є не лише покриття тимчасових нестач коштів, а й забезпечення довгострокової макроекономічної стабільності.

Результати аналізу свідчать, що у 2021-2023 роках в Україні спостерігалися значні розбіжності між плановими та фактичними обсягами фінансування дефіциту державного бюджету (рис.2.7). Це пояснюється складними умовами

воєнного часу, коливаннями економічної активності, зміною джерел надходжень і пріоритетів видаткової політики. Такі відхилення демонструють обмежені можливості уряду у реалізації запланованих фіскальних заходів і водночас підтверджують важливість системного підходу до управління дефіцитом, що має ґрунтуватися на принципах гнучкості, фінансової дисципліни та ефективного використання залучених ресурсів.

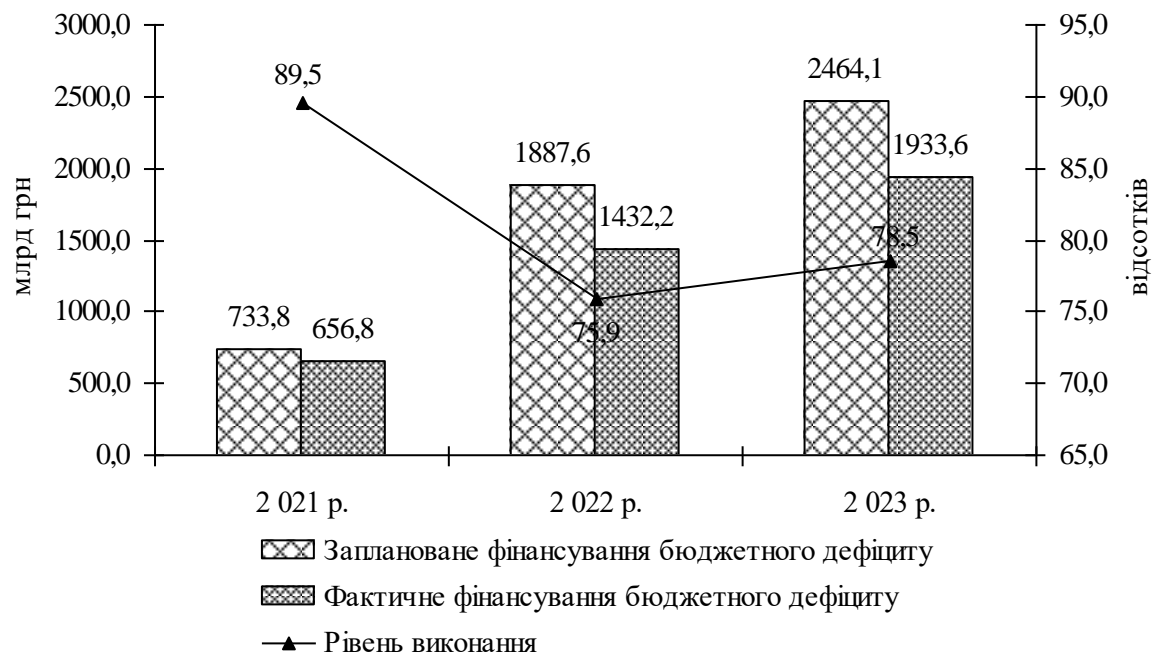

Рис. 2.7. Динаміка запланованого та фактичного фінансування дефіциту державного бюджету України у 2021-2023 роках

Джерело: складено автором на основі [37]

Аналіз динаміки запланованого та фактичного фінансування дефіциту державного бюджету України у 2021-2023 роках показує наявність суттєвих відхилень між прогнозними і реальними показниками. У 2021 році уряду вдалося профінансувати дефіцит майже у повному обсязі, що свідчить про відносну стабільність фінансової системи в докризовий період. Уже в 2022 році, з початком повномасштабної війни, ситуація різко змінилася – темпи фінансування дефіциту знизилися до 75,9% від запланованого обсягу. Це пояснюється складністю залучення коштів на зовнішніх ринках, зростанням витрат на оборону та гуманітарну допомогу, а також обмеженими можливостями

внутрішніх джерел. У 2023 році рівень виконання плану фінансування дефіциту дещо зріс і досяг 76,3%, що свідчить про часткову стабілізацію фінансових потоків завдяки активній міжнародній підтримці та адаптації бюджетної системи до воєнних умов. Водночас збереження різниці між запланованими і фактичними обсягами фінансування дефіциту свідчить про зростання ризиків боргового навантаження, необхідність диверсифікації джерел надходжень та підвищення ефективності управління державними фінансами.

Фінансування дефіциту державного бюджету України здійснюється за рахунок кількох ключових механізмів, що визначаються положеннями бюджетного законодавства та державної фінансової політики. Відповідно до класифікації джерел фінансування дефіциту за видами боргових зобов'язань, можна виокремити три основні напрями.

По-перше, державні запозичення – це головне джерело покриття дефіциту бюджету, яке передбачає залучення фінансових ресурсів як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках. Такі кошти надходять у результаті розміщення державних цінних паперів (облігацій, векселів, казначейських зобов'язань) або отримання кредитів від міжнародних фінансових організацій, іноземних урядів і комерційних банків. Залучення позик дозволяє державі оперативно реагувати на фінансові дисбаланси, проте водночас формує зобов'язання щодо їхнього погашення та обслуговування, що впливає на боргову стійкість країни.

По-друге, важливу роль у структурі фінансування відіграють надходження від приватизації державного майна. Це кошти, отримані від продажу державних підприємств, об'єктів нерухомості, корпоративних прав чи інших активів, що перебувають у державній власності. Такі операції мають не лише фіскальне, а й структурне значення, оскільки сприяють оновленню економічної системи, підвищенню ефективності управління майном та залученню приватних інвестицій у стратегічні сектори. Однак залежність від приватизаційних надходжень є нестійкою, оскільки їхній обсяг змінюється залежно від ринкової кон'юнктури та політичної ситуації.

По-третє, фінансування через активні операції держави включає операції з

придбання фінансових активів, надання кредитів, управління борговими інструментами та використання державних резервів. Такий підхід передбачає більш гнучке використання фінансових інструментів і дозволяє державі впливати на рух капіталу в економіці, водночас зберігаючи контроль за ефективністю розподілу ресурсів.

Аналізуючи 2021-2023 роки в Україні відбулося помітне розширення обсягів фінансування бюджетного дефіциту за всіма основними видами боргових інструментів. Така динаміка свідчить про посилення ролі боргового механізму в забезпеченні стабільності державних фінансів та покритті зростаючих видатків бюджету в умовах воєнного стану та економічної турбулентності.

Рис. 2.8. Динаміка фінансування дефіциту державного бюджету України за типами боргових зобов'язань у 2021–2023 роках

Джерело: складено автором на основі [40]

Аналіз динаміки фінансування дефіциту державного бюджету України у 2021-2023 роках свідчить про стійку тенденцію до зростання обсягів залучення коштів за всіма видами боргових зобов'язань. Найбільшу питому вагу

традиційно займають державні запозичення, обсяги яких збільшилися майже утричі – з 618,2 млрд грн у 2021 році до 1 703,9 млрд грн у 2023 році. Така динаміка зумовлена необхідністю покриття масштабних видатків, пов'язаних з воєнними діями, підтримкою соціальної сфери та стабілізацією економіки.

Надходження від приватизації державного майна залишаються незначним джерелом фінансування дефіциту, хоча їх частка поступово зростає: з 5,1 млрд грн у 2021 році до 22,6 млрд грн у 2023 році. Це свідчить про прагнення уряду активізувати процеси відчуження неефективних державних активів для залучення додаткових ресурсів. Водночас фінансування за активними операціями також демонструє збільшення обсягів – з 33,0 млрд грн до 3,2 млрд грн, що відображає розширення державної участі у фінансових операціях, спрямованих на управління ліквідністю та активами.

Загалом, зростання загального фінансування дефіциту з 656,7 млрд грн у 2021 році до 1 933,6 млрд грн у 2023 році підтверджує посилення ролі боргового механізму у підтриманні макрофінансової стабільності України. Проте така динаміка підкреслює й зростання боргових ризиків, що вимагає формування ефективної стратегії управління державними запозиченнями та поступового зниження залежності бюджету від кредитних ресурсів.

У 2021-2023 роках відбулася трансформація структури джерел фінансування бюджетного дефіциту за видами боргових зобов'язань, що свідчить про зміну підходів держави до залучення фінансових ресурсів та переорієнтацію на більш гнучкі механізми покриття дефіциту (рис. 2.9).

Аналіз структури фінансування дефіциту державного бюджету України у 2021-2023 роках свідчить, що головним джерелом залишалися державні запозичення, частка яких коливалася від 94,1% у 2021 році до 88,1% у 2023 році. Незважаючи на певне зниження питомої ваги цього показника, саме позики залишаються ключовим механізмом покриття дефіциту в умовах обмежених податкових надходжень і зростаючих видатків, насамперед оборонного характеру. Водночас збільшення частки фінансування за активними операціями (з 5,1% до 11,7%) свідчить про поступове посилення ролі фінансових

інструментів, що забезпечують більш гнучке управління державними ресурсами. Частка надходжень від приватизації державного майна, хоча й незначна (0,1–0,8%), залишається стабільною, відображаючи низьку ефективність приватизаційних процесів у воєнних умовах. Загалом така структура демонструє посилену залежність державного бюджету від боргового фінансування та водночас окреслює тенденцію до диверсифікації джерел у середньостроковій перспективі.

Рис. 2.9. Структура фінансування дефіциту державного бюджету України за типами боргових зобов'язань у 2021-2023 роках

Джерело: складено автором на основі [40]

Починаючи з 2021 року, в Україні спостерігається поступова трансформація структури джерел фінансування дефіциту державного бюджету за типом кредитора. Такі зміни зумовлені як внутрішніми економічними факторами, так і зовнішніми викликами, серед яких – воєнні дії, зростання потреб у соціальних та оборонних видатках, а також обмеженість внутрішніх фінансових ресурсів. У цих умовах уряд був змушений активніше залучати зовнішнє фінансування, що дозволило забезпечити стабільність виконання

бюджетних зобов'язань та підтримати макроекономічну рівновагу (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Динаміка фінансування дефіциту Державного бюджету України за типом кредитора

Тип фінансування	Роки			Темп приросту, %	
	2021	2022	2023	2023/ 2021	2023/ 2022
Внутрішнє фінансування	448,6	820,0	782,2	74,4	-4,6
Фінансування за рахунок коштів єдиного казначейського рахунку	28,3	121,4	226,5	700,4	86,6
Фінансування за рахунок випуску цінних паперів	410,1	696,9	552,5	34,7	-20,7
Надходження від приватизації державного майна	5,1	1,7	3,2	-37,2	88,2
Інше внутрішнє фінансування	5,1	0	0	-100,0	0,0
Зовнішнє фінансування	208,1	612,2	1151,4	453,2	88,1
Позики, надані міжнародними фінансовими організаціями	73,3	491,6	1083,4	1377,8	120,4
Позики, надані органами управління іноземних держав	2,0	117,7	66,7	3183,3	-43,3
Позики, надані іноземними комерційними банками, іншими іноземними фінансовими установами	11,2	2,9	1,3	-88,4	-55,2
Фінансування за рахунок випуску цінних паперів	48,2	0	0	-100,0	0,0
Інше зовнішнє фінансування	73,4	0	0	-100,0	0,0
Загальне фінансування дефіциту бюджету	656,7	1432,2	1933,6	194,4	35,0

Джерело: сформовано автором за [22]

Аналіз даних таблиці показує суттєві зміни у структурі джерел фінансування дефіциту державного бюджету України протягом 2021-2023 років. Загальний обсяг фінансування зріс утричі – з 656,7 млрд грн у 2021 році до 1933,6 млрд грн у 2023 році, що свідчить про посилення потреби у зовнішніх і внутрішніх ресурсах для покриття зростаючих бюджетних витрат, насамперед зумовлених воєнними діями. Внутрішнє фінансування залишалося одним із головних джерел залучення коштів, проте його обсяги зросли менш динамічно – лише на 74,4% у 2023 році порівняно з 2021-м. Найвагомим компонентом

внутрішніх джерел традиційно були державні цінні папери, обсяг розміщення яких коливався: після зростання у 2022 році до 696,9 млрд грн спостерігалось зниження до 552,5 млрд грн у 2023 році. Це може свідчити про обмеження внутрішнього ринку капіталу та зниження інвестиційної спроможності банківського сектору.

Натомість частка зовнішнього фінансування продемонструвала різке зростання – у понад сім разів за аналізований період. Особливо помітне збільшення позик від міжнародних фінансових організацій: із 73,3 млрд грн у 2021 році до 1083,4 млрд грн у 2023 році. Така динаміка свідчить про суттєве посилення ролі зовнішньої підтримки у забезпеченні бюджетної стійкості України в умовах війни. Водночас відбулося скорочення кредитів від іноземних урядів та банків, що може пояснюватися переорієнтацією на грантові та пільгові ресурси міжнародних організацій.

Отже, у 2021-2023 роках спостерігається чітка тенденція до зростання ролі зовнішніх запозичень у структурі фінансування бюджетного дефіциту, тоді як внутрішні ресурси відіграють стабілізуючу, але другорядну роль. Така зміна структури відображає не лише поточну економічну ситуацію, а й стратегічну орієнтацію фінансової політики держави на співпрацю з міжнародними партнерами для забезпечення макророзумової стабільності.

Узагальнюючи результати дослідження, можна зробити висновок, що у 2021–2023 роках система фінансування бюджетного дефіциту України зазнала суттєвих змін. Основним джерелом покриття залишаються державні запозичення, проте їхня структура трансформувалася в бік зростання ролі зовнішніх кредитів і міжнародної допомоги. Така тенденція зумовлена воєнними витратами та обмеженістю внутрішніх фінансових ресурсів. Водночас посилення боргового навантаження підкреслює потребу у диверсифікації джерел фінансування, підвищенні ефективності управління боргом і забезпеченні фіскальної збалансованості як основи довгострокової фінансової стабільності держави.

РОЗДІЛ 3

НАПРЯМИ МІНІМІЗАЦІЇ БЮДЖЕТНОГО ДЕФІЦИТУ В УКРАЇНІ

Мінімізація бюджетного дефіциту є одним із ключових чинників забезпечення фінансової стабільності держави та стійкого економічного розвитку. В умовах війни, макроекономічної нестабільності, інфляційного тиску та зовнішньої залежності від міжнародних кредиторів контроль за дефіцитом бюджету набуває особливого значення.

Скорочення бюджетного дефіциту передбачає комплекс заходів, спрямованих на підтримання рівноваги державних фінансів, зменшення боргового навантаження та підвищення ефективності використання бюджетних ресурсів. Збалансованість бюджету дозволяє уникнути надмірного накопичення боргу, що знижує видатки на його обслуговування і водночас створює умови для інвестування у стратегічно важливі сфери – освіту, охорону здоров'я, інфраструктуру та оборону.

Зменшення дефіциту також сприяє зміцненню макроекономічної стабільності, оскільки обмежує ризики інфляції, девальвації національної валюти та зниження купівельної спроможності населення. Раціональне управління дефіцитом підвищує довіру з боку міжнародних партнерів та інвесторів, що забезпечує доступ до зовнішніх фінансових ресурсів на більш сприятливих умовах.

Окрім того, контрольований рівень дефіциту є запорукою стабільного фінансування соціальної сфери, дозволяє державі виконувати свої зобов'язання перед громадянами та підтримувати соціальну згуртованість у складні періоди. Водночас ефективне управління бюджетом створює фінансові передумови для повоєнного відновлення економіки, сприяє накопиченню інвестиційних ресурсів і формуванню стійкої основи для подальшого розвитку держави.

Оптимізація бюджетного дефіциту передбачає систему заходів, спрямованих на скорочення розриву між доходами та видатками бюджету, а також на підвищення результативності використання фінансових ресурсів

держави. Йдеться не лише про зменшення обсягів дефіциту, а й про формування ефективної моделі управління бюджетними потоками, що дозволяє забезпечити стійкість державних фінансів у довгостроковій перспективі.

Основу процесу оптимізації становлять принципи, які визначають концептуальні орієнтири бюджетної політики. Вони включають раціональне планування доходів і видатків, забезпечення прозорості та підзвітності у використанні коштів, дотримання фіскальної дисципліни, а також орієнтацію на економічне зростання і соціальну стабільність. Дотримання цих засад забезпечує узгодженість дій уряду при скороченні дефіциту, сприяє ефективному використанню фінансових ресурсів і створює передумови для зниження боргового навантаження на економіку держави [45].

З нашої позиції, процес мінімізації бюджетного дефіциту повинен спиратися на чітку систему принципів, що визначають логіку, послідовність і ефективність державної фіскальної політики (табл. 3.1). Саме ці принципи формують методологічне підґрунтя для прийняття управлінських рішень, спрямованих на зменшення розриву між доходами та видатками бюджету, забезпечення фінансової стабільності та підвищення довіри до бюджетного процесу.

Дотримання визначених принципів мінімізації бюджетного дефіциту забезпечує контроль за борговими зобов'язаннями держави, сприяє формуванню культури фінансової відповідальності та підвищує довіру до державної бюджетної політики як з боку громадян, так і міжнародних партнерів.

Механізми зниження дефіциту державного бюджету являють собою систему взаємопов'язаних інструментів і управлінських рішень, спрямованих на скорочення дисбалансу між доходною та видатковою частинами бюджету. Їх реалізація передбачає раціоналізацію бюджетних витрат, зміцнення доходної бази, оптимізацію податкової політики та зменшення залежності від зовнішніх позик. Комплексне застосування таких заходів створює підґрунтя для фінансової стабільності держави, підтримки макроекономічної рівноваги та формування передумов сталого розвитку публічних фінансів в Україні [39].

Таблиця 3.1

Принципи мінімізації бюджетного дефіциту

Принцип	Зміст та характеристика
Прозорість	Забезпечення відкритості фінансової інформації, зрозумілості бюджетного процесу та доступності даних для громадськості з метою підвищення довіри та зниження ризиків корупції
Збалансованість	Підтримання пропорційності між доходами й видатками бюджету, що дозволяє поступово скорочувати дефіцит без негативного впливу на економічний розвиток
Ефективність	Використання бюджетних коштів максимально результативно для досягнення стратегічних цілей держави, з одночасним скороченням неефективних видатків
Диверсифікація джерел фінансування	Залучення різноманітних джерел покриття дефіциту (внутрішніх та зовнішніх), щоб уникнути залежності від окремих кредиторів чи ринків
Фінансова стійкість	Орієнтація на довгострокову платоспроможність держави, забезпечення можливості обслуговувати боргові зобов'язання без створення ризиків для економіки
Справедливість	Збалансований розподіл боргового навантаження між поточними та майбутніми поколіннями, запобігання міжпоколінній фінансовій нерівності
Досягнення національних інтересів	Узгодження бюджетної політики з пріоритетами держави – захистом суверенітету, соціальною рівністю та розвитком стратегічних секторів
Адаптивність	Гнучкість фіскальної політики для швидкого реагування на зміни у внутрішніх і зовнішніх умовах, таких як війна, кризи чи надзвичайні ситуації
Міжнародна співпраця	Використання можливостей партнерства з міжнародними фінансовими організаціями, залучення грантів та пільгових кредитів для стабілізації бюджету.

Джерело: адаптовано автором

Інституційна модернізація посідає провідне місце серед чинників, що сприяють скороченню бюджетного дефіциту, оскільки саме вона формує основу для ефективного управління державними фінансами, зміцнення фінансової дисципліни та забезпечення відкритості бюджетних процесів. У контексті України, де проблема дефіциту бюджету має системний характер, оновлення інституційного механізму управління дозволяє підвищити результативність використання бюджетних ресурсів, посилити контроль за державними витратами та створити умови для зниження боргової залежності. Такі реформи стають необхідною передумовою побудови стійкої фінансової системи, здатної реагувати на економічні виклики та забезпечувати довгострокову

макроекономічну рівновагу [32].

Інституційні реформи є фундаментальною умовою зменшення бюджетного дефіциту, адже саме вони формують системне середовище для підвищення ефективності управління державними фінансами, прозорості бюджетних рішень та підзвітності органів влади. У сучасних умовах війни, економічної нестабільності та високого боргового навантаження Україна потребує глибоких структурних змін, які забезпечать не лише тимчасове скорочення дефіциту, а й сталу фінансову стійкість у середньо- та довгостроковій перспективі.

Серед ключових напрямів інституційних перетворень у контексті мінімізації бюджетного дефіциту доцільно виділити такі:

1. Модернізація системи державного управління. Необхідним є оновлення організаційної структури органів влади, відповідальних за планування, розподіл і контроль бюджетних коштів. Йдеться про запровадження принципів ефективного управління, скорочення дублюючих функцій, оптимізацію чисельності державного апарату та підвищення професійної компетентності державних службовців. Важливо також продовжити процес децентралізації, який дозволяє зміцнити фінансову спроможність громад і забезпечити раціональніше використання ресурсів на місцях.

2. Удосконалення бюджетного процесу. Для досягнення стабільності необхідно перейти від короткострокового планування до середньо- та довгострокового бюджетування, що забезпечить узгодженість фінансової політики з економічними стратегіями розвитку країни. Важливим є впровадження електронного бюджетування, відкритих даних і регулярного публічного звітування про виконання бюджету. Крім того, програмно-цільовий метод має стати інструментом не лише планування, а й оцінки результативності державних витрат.

3. Реформування податкової системи. Одним із пріоритетів має стати створення стабільного, справедливого та стимулюючого податкового середовища. Йдеться про спрощення податкового адміністрування, усунення

надмірного регуляторного тиску на бізнес, а також запровадження ефективних механізмів боротьби з ухиленням від оподаткування. Особливу увагу слід приділити цифровізації податкових процедур і боротьбі з тіньовою економікою, що сприятиме збільшенню доходів без підвищення ставок.

4. Посилення фінансового контролю та аудиту. Система контролю за бюджетними витратами повинна стати більш незалежною та технологічно досконалою. Доцільно впроваджувати автоматизовані системи моніторингу витрат, аналітичні платформи для виявлення ризикових операцій та підвищення ефективності державного аудиту. Створення незалежного органу з аудиту публічних фінансів забезпечить неупередженість перевірок і сприятиме підвищенню довіри до державних інституцій.

5. Забезпечення прозорості та участі громадськості. Важливою складовою інституційних реформ є розвиток громадського контролю за використанням бюджетних ресурсів. Необхідно розширити доступ громадян до інформації про фінансування бюджетних програм, державних закупівель та обслуговування боргу. Впровадження механізмів громадського моніторингу й антикорупційних інструментів сприятиме підвищенню ефективності розподілу коштів і зниженню ризиків нецільового їх використання.

Загалом, реалізація комплексних інституційних реформ дозволить не лише скоротити розмір бюджетного дефіциту, але й сформувати якісно нову модель управління публічними фінансами. Це створить умови для зменшення залежності від зовнішніх позик, підвищення рівня довіри з боку міжнародних партнерів і формування довгострокової фінансової стабільності. У перспективі такі зміни сприятимуть побудові ефективної, прозорої та відповідальної економічної системи, здатної протистояти фіскальним викликам і забезпечувати сталий розвиток України.

Раціоналізація державних видатків виступає одним із найважливіших напрямів скорочення бюджетного дефіциту, оскільки дозволяє зменшити фінансовий розрив без додаткового нарощення державного боргу. Йдеться не лише про зменшення обсягів фінансування, а передусім про підвищення

ефективності використання кожної бюджетної гривні, перегляд структури видатків і концентрацію коштів на стратегічно важливих напрямках державної політики. Такий підхід забезпечує більш збалансований розподіл ресурсів, посилює адресність державної підтримки та сприяє стабілізації фінансової системи країни [4].

Процес раціоналізації видатків державного бюджету України має охоплювати такі ключові напрями:

– формування системи пріоритетів: фінансові ресурси мають бути спрямовані передусім на галузі, що визначають безпеку та соціальну стабільність держави – оборону, охорону здоров'я, освіту, інфраструктуру та соціальний захист. Натомість витрати, які не мають прямого економічного чи суспільного ефекту, повинні бути переглянуті або відкладені;

– оптимізація адміністративних витрат: зменшення видатків на утримання органів державної влади через цифровізацію управлінських процесів, усунення дублювання функцій, скорочення неефективних ланок бюрократичного апарату;

– посилення фінансової дисципліни та боротьба з корупцією: забезпечення прозорості державних закупівель, створення дієвої системи моніторингу використання бюджетних коштів, впровадження електронних систем контролю для запобігання зловживанням і неефективним витратам;

– раціоналізація соціальних виплат: необхідно забезпечити адресність державної допомоги, спрямовуючи її виключно на підтримку найбільш вразливих категорій населення;

– інвестиції у ресурсощадні технології: державна підтримка програм енергозбереження, відновлюваної енергетики та екологічної модернізації сприятиме зменшенню витрат у довгостроковій перспективі та підвищенню енергоефективності бюджетного сектору.

Раціоналізація видатків набуває особливого значення в умовах воєнного стану та економічної турбулентності, коли навантаження на бюджет досягає історичних максимумів. Вона є не лише засобом зменшення дефіциту, а й стратегічним напрямом підвищення результативності державної політики.

Оптимізований розподіл фінансових ресурсів створить передумови для економічного відновлення, підвищення довіри до держави та забезпечення сталого розвитку України у післявоєнний період.

Зростання доходів державного бюджету є одним із найважливіших напрямів скорочення бюджетного дефіциту, що дозволяє зменшити фінансовий розрив без скорочення соціальних програм чи інвестиційних видатків. Основна мета цього процесу полягає не лише у збільшенні обсягів надходжень, а у створенні стійкої, прогнозованої та справедливої системи формування доходів держави. Це вимагає підвищення ефективності податкової політики, удосконалення адміністрування, розширення бази оподаткування та розвитку альтернативних джерел фінансування бюджету [43]. Ключові напрями зростання доходів державного бюджету України представлені на рис. 3.1.

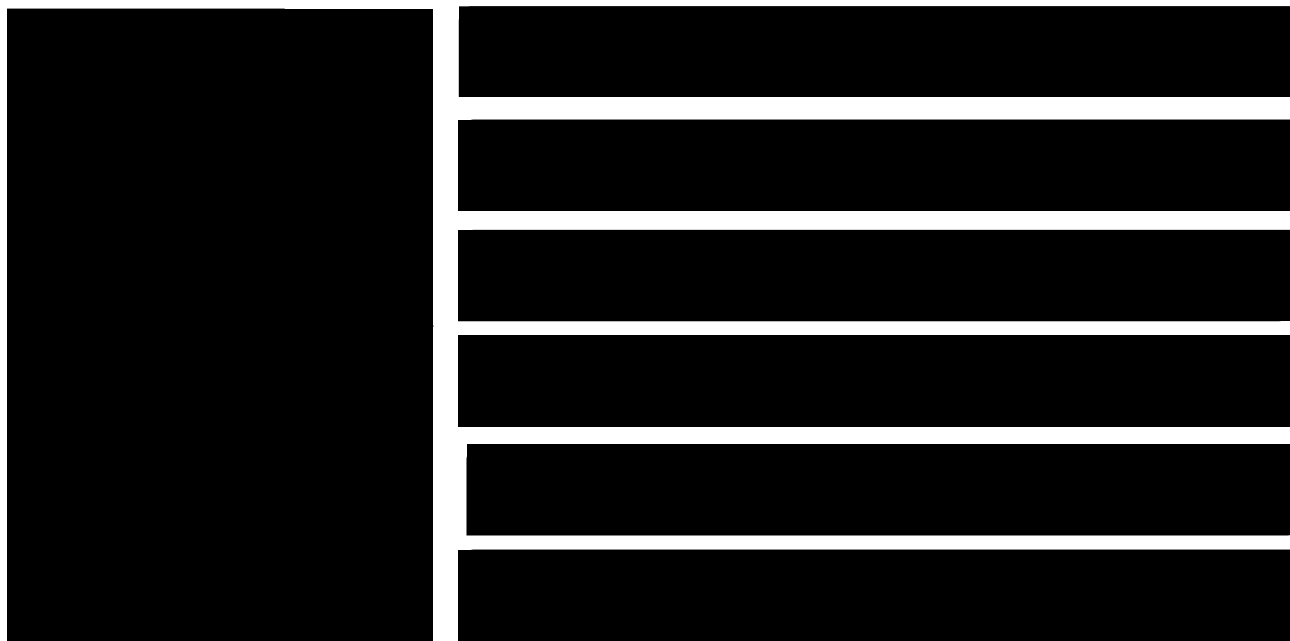

Рис. 3.1. Напрями зростання доходів державного бюджету України

Джерело: сформовано автором

Ефективне управління державним боргом є невід’ємним чинником оптимізації бюджетного дефіциту, адже воно дає змогу знизити фінансове навантаження на державний бюджет, стабілізувати боргову політику та запобігти виникненню боргових криз. Для України, де основним інструментом

покриття дефіциту є запозичення, питання управління боргом набуває стратегічного значення, оскільки від його збалансованості залежить не лише фінансова стійкість, а й довіра міжнародних партнерів та кредиторів [39].

Першочерговим завданням у цій сфері є оптимізація структури державного боргу. Зменшення частки короткострокових зобов'язань і перехід до середньо- та довгострокових інструментів знижує ризики рефінансування, забезпечує передбачуваність виплат і стабільність боргового портфеля. Водночас необхідно збільшувати частку внутрішніх запозичень, щоб зменшити залежність від зовнішніх кредиторів та мінімізувати валютні ризики. Важливо також забезпечити диверсифікацію джерел фінансування, аби уникнути концентрації боргу у руках обмеженого кола кредиторів.

Наступним напрямом має бути зниження витрат на обслуговування державного боргу. Це можливо шляхом рефінансування існуючих зобов'язань під нижчі процентні ставки, використання пільгових кредитів міжнародних фінансових організацій і застосування більш вигідних умов позик. Такий підхід дає змогу зменшити навантаження на бюджет, вивільнивши ресурси для фінансування соціальних і стратегічних потреб.

Не менш важливою складовою є підвищення прозорості боргової політики. Відкритість даних щодо структури боргу, умов позик і цільового використання залучених коштів підвищує рівень довіри як серед громадськості, так і з боку міжнародних інвесторів. Прозора комунікація з фінансовими ринками дозволяє державі залучати ресурси на вигідніших умовах і знижує ризики спекуляцій навколо боргової політики.

Ключове значення має також ефективне прогнозування боргових ризиків. Для цього необхідно впроваджувати сучасні інструменти моніторингу, оцінки та моделювання боргового навантаження, що дозволяє завчасно реагувати на потенційні загрози. Розроблення довгострокової стратегії управління державним боргом має враховувати поточну макроекономічну ситуацію, динаміку валютного ринку та реальні можливості держави щодо обслуговування боргу.

Водночас ефективне управління боргом нерозривно пов'язане зі

стимулюванням економічного зростання. Розвиток виробництва, інноваційних галузей і експорту сприяє зростанню ВВП, що, своєю чергою, знижує відносну частку боргу у структурі економіки. Інвестиції у високоефективні сектори створюють базу для майбутнього зменшення боргового навантаження без шкоди для фінансової стабільності. Отже, системне та продумане управління державним боргом є невід'ємним елементом стратегії мінімізації бюджетного дефіциту. Для України воно має подвійне значення – як засіб забезпечення макрофінансової стабільності у короткостроковому періоді, так і як запорука сталого розвитку та збереження довіри до державної фінансової системи у майбутньому.

Розширення та урізноманітнення джерел фінансування бюджетного дефіциту є стратегічним чинником зміцнення фінансової безпеки держави. Такий підхід дозволяє зменшити залежність бюджету від окремих кредиторів чи ринків, забезпечити стабільність фінансових потоків та підвищити стійкість публічних фінансів до зовнішніх і внутрішніх шоків. Суть диверсифікації полягає у формуванні збалансованої системи надходжень, у якій поєднуються різні інструменти фінансування – від внутрішніх запозичень і приватизації до міжнародних кредитів, грантів та державно-приватного партнерства [16].

В умовах воєнних викликів і зростання фіскального навантаження на державний сектор диверсифікація джерел фінансування набуває особливого значення. Вона дозволяє уряду гнучко реагувати на зміни економічного середовища, ефективно розподіляти ризики та забезпечувати безперервність виконання бюджетних зобов'язань навіть за обмежених можливостей доступу до капіталу.

Основні напрями реалізації політики диверсифікації можна поділити на дві групи:

У межах внутрішнього фінансування:

– розвиток національного ринку державних запозичень шляхом розширення кола інвесторів, зокрема банків, корпорацій і населення, через випуск облігацій внутрішньої державної позики;

- тимчасове використання залишків коштів на єдиному казначейському рахунку для покриття короткострокових касових розривів;

- активізація процесів приватизації державного майна, зокрема продаж неефективних або непрофільних активів, що не виконують стратегічних функцій;

- залучення приватного капіталу через механізми державно-приватного партнерства, особливо для фінансування інфраструктурних і соціально значущих проектів.

У межах зовнішнього фінансування:

- посилення співпраці з міжнародними фінансовими організаціями з метою отримання пільгових кредитів, грантів і технічної допомоги на довгостроковій основі;

- залучення двосторонніх позик від урядів інших країн на вигідних умовах для підтримки ключових бюджетних програм;

- вихід на міжнародні ринки капіталу з розміщенням державних облігацій, що дозволяє диверсифікувати інвесторів і розширити валютну базу фінансування.

Поєднання внутрішніх і зовнішніх джерел створює основу для формування збалансованої та передбачуваної системи фінансування. Такий підхід не лише знижує ризики надмірного боргового навантаження, а й сприяє формуванню довіри до держави серед іноземних партнерів і національних інвесторів. Таким чином, диверсифікація джерел фінансування бюджетного дефіциту є ключовою передумовою макрофінансової стабільності України. Вона дозволяє забезпечити гнучкість бюджетної політики, підвищити ефективність управління державними фінансами та створити фундамент для відновлення економіки у післякризовий період.

В умовах глибоких трансформацій національної економіки, зумовлених війною, глобальною нестабільністю та структурними змінами світових фінансових ринків, застосування інноваційних фіскальних інструментів набуває особливого значення для скорочення бюджетного дефіциту України.

Використання сучасних фінансових технологій, цифрових рішень і нових форм мобілізації ресурсів відкриває можливості для підвищення ефективності управління публічними фінансами, зниження боргового навантаження та посилення економічної стійкості держави [3].

До кола найбільш перспективних інноваційних фіскальних механізмів, спрямованих на мінімізацію бюджетного дефіциту, можна віднести такі:

1. Військові облігації та спеціалізовані фінансові інструменти. Одним із найуспішніших прикладів мобілізації внутрішніх ресурсів є розміщення військових облігацій, що дозволяють залучати кошти населення, бізнесу та фінансових установ для підтримки оборонного сектору. Цей інструмент не лише виконує фіскальну функцію, але й зміцнює солідарність суспільства. Подальший розвиток такого ринку передбачає запровадження нових типів облігацій – довгострокових, індексованих до рівня інфляції або тих, що мають соціальний чи екологічний компонент.

2. Цифровізація системи оподаткування. Інтеграція цифрових технологій, зокрема блокчейну, у податкове адміністрування дозволяє забезпечити повну прозорість фінансових операцій, скоротити рівень тіньової економіки та мінімізувати корупційні ризики. Створення єдиних електронних платформ для подання звітності та сплати податків спрощує взаємодію платників із державою, знижує адміністративні витрати й підвищує податкову дисципліну.

3. Фіскальні стимули для бізнесу та інноваційного розвитку. До таких інструментів належать податкові пільги для підприємств, що інвестують у виробництво, інновації та зайнятість, грантові програми для малого бізнесу, державне співфінансування стартапів і розвиток технологічних кластерів. Ці заходи не лише підвищують конкурентоспроможність економіки, але й сприяють зростанню доходів бюджету завдяки розширенню бази оподаткування.

4. Краудфандингові та громадські фінансові платформи. Створення офіційних державних краудфандингових систем дає змогу залучати кошти громадян, діаспори та міжнародних донорів для фінансування соціально важливих або відбудовчих проєктів – без залучення додаткових запозичень. Це

підвищує прозорість управління публічними фінансами та зміцнює довіру до урядових ініціатив.

5. «Зелені» фінансові інструменти. Випуск «зелених» облігацій і спрямування отриманих коштів на екологічні та енергетичні проєкти – це не лише спосіб залучення інвестицій, а й шлях до модернізації економіки. Такі інструменти сприяють розвитку відновлюваної енергетики, скороченню енергоспоживання, зменшенню викидів і створенню нових робочих місць у сфері сталого розвитку.

Отже, впровадження інноваційних фіскальних інструментів у фінансову систему України здатне забезпечити подвійний ефект — скорочення бюджетного дефіциту та зміцнення економічної самостійності держави. Це не лише покращує поточний стан публічних фінансів, а й формує основу для довгострокового економічного зростання, що відповідає європейським стандартам ефективності, прозорості та фінансової відповідальності.

Запровадження інноваційних фіскальних інструментів у системі управління державними фінансами відкриває нові можливості для підвищення ефективності бюджетного процесу, залучення додаткових ресурсів і зменшення боргового тиску на економіку. Такі інструменти дозволяють уряду не лише оперативно реагувати на фінансові виклики, а й формувати довгострокову основу для економічної стабільності. Особливої актуальності ці підходи набувають у період воєнних дій, коли держава змушена одночасно фінансувати оборонні потреби, підтримувати соціальну сферу та забезпечувати функціонування ключових секторів економіки. Ефективне використання інноваційних фінансових рішень стає запорукою збереження макрофінансової стійкості та створює передумови для відновлення економіки після завершення війни.

Водночас процес мінімізації бюджетного дефіциту не може бути ізольованим – він має спиратися на системний підхід, що включає вивчення і адаптацію кращих міжнародних практик. Досвід провідних держав світу свідчить, що досягнення фіскальної рівноваги можливе лише за умови поєднання

прозорого управління фінансами, ефективного контролю за видатками та гнучкої податкової політики. Для України такий досвід є надзвичайно цінним, оскільки дозволяє уникнути типових помилок перехідних економік і сформувати сучасну модель публічних фінансів.

Так, у сфері інституційних реформ варто врахувати досвід Грузії, яка завдяки антикорупційним перетворенням знизила рівень нецільового використання бюджетних коштів, та Фінляндії, де впровадження електронного уряду забезпечило прозорість і підзвітність фіскальної системи. У напрямі раціоналізації видатків корисними є приклади США та Канади, які запровадили систему оцінювання ефективності бюджетних програм (Performance-Based Budgeting), що дозволяє скорочувати фінансування неефективних витрат, а також досвід Німеччини, де державні інвестиції спрямовуються виключно у стратегічно важливі сфери – освіту, інфраструктуру та охорону здоров'я.

Щодо нарощення доходів бюджету, ефективною є модель скандинавських країн із прогресивною шкалою оподаткування, яка поєднує високу фіскальну результативність із соціальною справедливістю. Корисним може стати й досвід Сінгапуру, який завдяки прозорій податковій системі та підтримці підприємництва зміг значно розширити податкову базу. У сфері управління державним боргом увагу заслуговують практики Японії, яка робить ставку на внутрішні джерела фінансування, що зменшує валютні ризики, та Польщі, яка завдяки ефективному рефінансуванню довгострокових зобов'язань утримує борг у безпечних межах.

Важливим елементом сучасної фіскальної політики є впровадження фіскальних правил, які обмежують дефіцит і борг. Так, у Швейцарії діє так зване «боргове гальмо» (debt brake), що не дозволяє уряду перевищувати визначений рівень видатків, тоді як країни ЄС дотримуються Маастрихтських критеріїв, за якими дефіцит бюджету не повинен перевищувати 3% ВВП, а державний борг – 60% ВВП. У сфері диверсифікації джерел фінансування показовими є приклади Великої Британії, яка у 1980-х роках провела масштабну приватизацію неефективних підприємств, та Естонії, що запровадила електронні аукціони для

залучення інвестицій у державні активи.

Використання цього досвіду дає Україні можливість сформувати цілісну, гнучку та відповідальну фіскальну політику, яка поєднує короткострокові антикризові рішення з довгостроковими стратегіями розвитку. Це сприятиме зміцненню міжнародної довіри, зростанню інвестиційної привабливості та стабільності національної валюти.

Отже, мінімізація бюджетного дефіциту має стати системною державною політикою, що поєднує раціоналізацію видатків, нарощення доходів, ефективне управління боргом та впровадження інноваційних фінансових інструментів — військових і «зелених» облігацій, цифрових платформ і механізмів краудфандингу. Комплексне застосування цих підходів, підкріплене інституційними реформами та міжнародним досвідом, забезпечить Україні макрофінансову стабільність і створить основу для відновлення та сталого розвитку в післявоєнний період.

ВИСНОВКИ

На основі проведеного дослідження теоретичних і практичних аспектів функціонування бюджетного дефіциту можна сформулювати такі узагальнені висновки:

1. Визначено, що бюджетний дефіцит виступає одним із найвагоміших викликів сучасної фінансової системи держави, оскільки відображає порушення рівноваги між обсягами бюджетних доходів і видатків. У ході дослідження з'ясовано, що дефіцит бюджету слід розглядати не лише як результат перевищення видатків над доходами, а як комплексний показник стану публічних фінансів, який характеризує здатність держави ефективно мобілізувати ресурси, виконувати соціально-економічні зобов'язання та адаптуватися до зовнішніх і внутрішніх шоків. Таким чином, бюджетний дефіцит виступає динамічним індикатором, що відображає ефективність фіскальної політики та рівень фінансової стійкості економіки загалом.

2. Обґрунтовано, що формування бюджетного дефіциту зумовлене комбінацією внутрішніх та зовнішніх чинників, які взаємодіють між собою та посилюють негативний вплив на державні фінанси. До внутрішніх причин належать недосконалість податкової системи, тінізація економіки, нераціональна структура видатків, зокрема надмірні соціальні зобов'язання, а також неефективність бюджетного контролю. Ситуацію ускладнюють високі військові витрати та популістичні рішення, що не мають економічного підґрунтя. Зовнішні фактори включають глобальні фінансові кризи, падіння цін на експортну продукцію, коливання валютних курсів і зростання вартості зовнішніх запозичень. В українських реаліях ці процеси набувають особливої гостроти через воєнні дії, які різко підвищили видатки на оборону та соціальну підтримку, водночас посиливши залежність держави від міжнародної фінансової допомоги.

3. Доведено, що джерела покриття бюджетного дефіциту становлять основу фінансової стратегії держави, оскільки від правильного вибору способів фінансування залежить не лише короткострокова збалансованість бюджету, а й

довгострокова економічна стійкість. Внутрішні механізми фінансування – зокрема податкові надходження та державні запозичення – забезпечують автономність державної фінансової політики, проте водночас підвищують борговий тиск і вимагають ефективного управління борговими зобов'язаннями. Зовнішні джерела, такі як міжнародна фінансова допомога, гранти чи кредити, дозволяють швидко залучати ресурси для покриття дефіциту, але часто супроводжуються політичними чи економічними умовами. Продаж державного майна є одноразовим, хоча й дієвим способом отримання коштів, який, утім, зменшує потенціал держави у майбутньому. Емісія грошей може тимчасово полегшити ситуацію, однак несе ризики розкручування інфляційних процесів і знецінення національної валюти, що ускладнює стабілізацію макроекономічного середовища.

4. Встановлено, що у 2021-2023 роках масштаби бюджетного дефіциту України значно зросли, що стало наслідком зростання фінансових потреб держави та впливу зовнішніх шоків, передусім війни. За цей період дефіцит державного бюджету збільшився з 193,4 млрд грн у 2021 році до 1342,4 млрд грн у 2023 році, що свідчить про семикратне зростання. Відповідно, його частка у ВВП підвищилася з 0,4% до 2,1%, що демонструє посилення фіскального навантаження на економіку. Така динаміка пояснюється різким зростанням видатків на оборону, гуманітарну підтримку населення, соціальні виплати, а також необхідністю відновлення зруйнованої інфраструктури. Одночасно скорочення податкових надходжень через падіння ділової активності та втрату промислових потужностей обмежило можливості фінансування бюджету. Розширення дефіциту спричинило активне залучення боргових ресурсів – як внутрішніх, так і зовнішніх, – що призвело до історичного зростання державного боргу та підвищення ризиків боргової нестабільності. У результаті Україна опинилася перед необхідністю пошуку нових фінансових інструментів і підвищення ефективності управління державними фінансами задля збереження макроекономічної рівноваги.

5. Виявлено, що упродовж 2021–2023 років основним джерелом покриття

дефіциту державного бюджету України залишалися державні запозичення, які формували більшість внутрішнього та зовнішнього фінансування. При цьому спостерігалось істотне зростання ролі зовнішніх кредитів — насамперед від міжнародних фінансових організацій, частка яких у загальному обсязі фінансування зростає з 11,2% у 2021 році до 56,0% у 2023 році. Така тенденція свідчить про посилення міжнародної фінансової підтримки України в умовах воєнних і макроекономічних викликів, водночас створюючи додаткові боргові ризики для держави. Внутрішні запозичення мали тенденцію до скорочення, зокрема через зменшення випуску облігацій внутрішньої державної позики. Приватизаційні надходження залишалися на низькому рівні, що відображає слабку динаміку приватизаційних процесів. Використання коштів єдиного казначейського рахунку та інших активних операцій свідчить про прагнення уряду урізноманітнити джерела фінансування, проте їх масштаб поки що недостатній для формування стійкої бюджетної політики. У цілому структура фінансування дефіциту вказує на необхідність зменшення боргової залежності, активізації приватизаційних процесів та зміцнення ефективності управління державними фінансами.

6. Зазначено, що мінімізація бюджетного дефіциту виступає ключовим інструментом забезпечення макрофінансової стабільності України, особливо в умовах війни та подальшої відбудови. Ефективна стратегія має поєднувати заходи з оптимізації видатків, нарощення доходів і вдосконалення боргової політики. Зокрема, доцільним є перегляд бюджетних пріоритетів, скорочення неефективних витрат, упровадження механізмів контролю за використанням коштів і спрямування ресурсів на стратегічні напрями розвитку – оборону, енергетичну безпеку, інновації та відновлення інфраструктури. У дохідній частині бюджету особливу роль відіграє податкова реформа, спрямована на спрощення адміністрування, розширення податкової бази та боротьбу з тіньовою економікою. Важливим аспектом також є ефективне управління державним боргом, яке включає реструктуризацію боргових зобов'язань, зниження витрат на їх обслуговування, диверсифікацію джерел фінансування та використання

новітніх інструментів – таких як військові та «зелені» облігації. Упровадження антикорупційних реформ і підвищення прозорості бюджетних процесів підсилять довіру як всередині країни, так і серед міжнародних партнерів. Застосування позитивного досвіду інших держав, адаптованого до українських реалій, стане фундаментом для зменшення бюджетного дефіциту, забезпечення фіскальної стабільності та сталого економічного зростання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрєєва О., Применко А. Щодо питання фінансування дефіциту державного бюджету України. *Збірник наукових праць Державного університету інфраструктури та технологій. Серія: Економіка і управління*. 2019. Вип. 45. С. 14-22.
2. Белей С. І., Дембіцька А. В. Зарубіжний досвід управління бюджетним дефіцитом. *Молодий вчений*. 2018. №11 (2). С. 1060-1062.
3. Білорус О. Г., Балакін Р. Л., Ухналь Н. М., Бартош С. В., Іващенко О. Б. Фінансування дефіциту Державного бюджету України в умовах воєнного стану. *Наукові праці НДФІ*. 2023. Вип. 3. С. 5-36.
4. Богдан Т. П., Богдан І. В. Бюджетні дефіцити і державний борг України під впливом шоків пандемії та повномасштабної агресії. *Фінанси України*. 2023. №5. С. 7-29.
5. Бойко С. В., Гошовська В. В. Боргове навантаження на державний бюджет: довгострокові тренди та структурні асиметрії видатків. *Проблеми економіки*. 2020. № 1. С. 241-249.
6. Борисова І. С. Переваги та недоліки джерел фінансування бюджетного дефіциту. *Вісник ХНАУ. Серія: Економічні науки*. 2017. №4. С. 320-327.
7. Буряченко А. Є, Болдова А. А, Москаленко Н. В. Фінансування дефіциту державного бюджету: маневреність у контексті управління державним боргом. *Економіка та суспільство*. 2023. Вип. 53. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/>
8. Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 р. №2456-VI. Дата оновлення: 21.09.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/>
9. Вергелюк Ю. Ю. Використання ринкових джерел фінансування дефіциту державного бюджету в Україні. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія: Економіка. 2022. №24. С. 84-89.
10. Гавриленко Н. В., Коверний О. Є. Формування дохідної частини державного бюджету України в умовах воєнного стану. *Економіка, фінанси,*

менеджмент: актуальні питання науки і практики. 2024. № 1. С. 56-68.

11. Ганцяк М. О. Ринок державного боргу та інструменти фінансування дефіциту бюджету. *Наукові записки Національного університету "Острозька академія". Серія : Економіка.* 2020. № 19. С. 80-85.

12. Гожуловський С. С. Бюджетний дефіцит в Україні: причини виникнення та ймовірні шляхи подолання. *Збірник наукових праць Університету державної фіскальної служби України.* 2017. №2. С. 111-124.

13. Горин В. П., Квасниця О. В., Романків А. А. Тенденції фінансування бюджетного дефіциту та пріоритети боргової політики України в умовах війни. *Ефективна економіка.* 2023. №9. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2023_9_15

14. Грідчина М. В., Захожай В. Б., Осипчук Л. Л. та ін. Фінанси (Теоретичні основи) : підручник / за ред. М. В. Грідчиної, В. Б. Захожая. 2 вид., випр. і доп. Київ : МАУП, 2007. 312 с.

15. Грубляк О., Холявко Н., Жаворонок А. Оцінка ефективності управління дефіцитом державного бюджету України. *Проблеми і перспективи економіки та управління.* 2020. №3. С. 130-141.

16. Гусаревич Н. В. Управління дефіцитом бюджету як інструмент фінансової політики. *Бізнес Інформ.* 2017. №2. С. 225-230.

17. Дмитрів В. І. Ризики дефіциту державного бюджету для економіки країни. *Вісник Херсонського національного технічного університету .* 2020. №3. С. 165-170.

18. Жадько К. С., Гончарова Є. В. Фінансово-економічна сутність дефіциту державного бюджету та його вплив на соціально-економічне життя країни. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Економіка і менеджмент.* 2015. Вип. 11. С. 208-211.

19. Західна О. Р., Себестянович І. С. Аналіз доходів та видатків державного бюджету України. *Молодий вчений.* 2020. № 11(2). С. 164-168.

20. Західна О. Р. Ігнатишина В. М., Скидан У. І. Проблеми незбалансованості державного бюджету України. *Молодий вчений.* 2020. № 11(2). С. 159-163.

21. Івахненко С. В. Взаємозв'язок між дефіцитом рахунку поточних операцій та дефіцитом державного бюджету в Україні: емпіричний аналіз. *Наукові записки НаУКМА. Економічні науки*. 2024. Т. 9, вип. 1. С. 46-53.
22. Ісаєва О. В., Купрєєва Я. М. Дослідження факторів впливу на бюджетний дефіцит в Україні. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Сер. : Економічні науки*. 2017. Вип. 22(2). С. 110-112.
23. Каліновський Р. О. Вплив бюджетного дефіциту на реалізацію стабілізаційної політики держави. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Економіка*. 2018. Вип. 1. С. 27-33.
24. Карлін М. І. Управління дефіцитом бюджету України: проблеми та перспективи. *Економічний форум*. 2017. №1. С. 188-197.
25. Ковальчук С. В., Форкун І. В. Фінанси : навч. посібник. Львів : «Новий Світ – 2000», 2005. 568 с.
26. Колісник О. Я. Бюджетний дефіцит: причини, економічні ефекти та особливості управління. *Економіка та держава*. 2014. №6. С. 26-32.
27. Коляда Т. А., Косминіна О. С. Бюджетний дефіцит України: сутність, причини виникнення та особливості управління. *Modern economics*. 2018. №12. С. 100-105.
28. Корсун І. М., Зінченко М. М., Махно С. В. Парадигма фінансування видатків державного бюджету України в умовах воєнної та післявоєнної соціально-орієнтованої ринкової економіки. *Академічний огляд*. 2023. № 2. С. 103-112.
29. Кудряшов В. П. Управління фінансуванням державного бюджету України. *Економіка України*. 2020. № 2. С. 45-65.
30. Кудряшов В. П. Бюджетний дефіцит і фінансування критичних послуг. *Економіка України*. 2021. №6. С. 59-77.
31. Кучер Г. В. Бюджетний дефіцит у системі фінансово-кредитного розвитку економіки. *Бізнес Інформ*. 2017. №11. С. 335-340.
32. Лютий І., Рожко О., Лютий С. Оптимізація видатків державного бюджету України в умовах війни. *Світ фінансів*. 2022. Вип. 4. С. 45-55.

33. Маргасова В. Ринок державних боргових цінних паперів як механізм фінансування бюджетного дефіциту. *Науковий вісник Полісся*. 2023. № 1. С. 141-153.
34. Машко А. І. Сутнісні домінанти бюджетного дефіциту. *Економіка та держава*. 2017. №11. С. 44-46.
35. Нікітчина О. В., Цибульський В. О. Дефіцит державного бюджету України: сучасний стан та причини його виникнення. *Вісник [Київського інституту бізнесу та технологій]*. 2018. №1. С. 27-30.
36. Огонь Ц. Г. Доходи бюджету України: теорія і практика : монографія. Київ : Київ. нац. економ. ун-т, 2003. 579 с.
37. Офіційний сайт Державного веб-порталу бюджету для громадян. URL: <https://openbudget.gov.ua/>
38. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>
39. Письменний В. В. Бюджетні дисбаланси в умовах російсько-української війни. *Вісник соціально-економічних досліджень*. 2024. №1-2 (88-89). С. 92-102.
40. Про бюджетну класифікацію : Наказ Міністерства фінансів України від 14.01.2011 р. №11. Дата оновлення: 18.10.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0011201-11#Text>
41. Сидор Г. В., Ткачик О. І. Дефіцит державного бюджету України. *Науковий вісник Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу. Серія: Економіка та управління в нафтовій і газовій промисловості*. 2019. № 1. С. 117-123.
42. Ситник Н. С., Беднарчук В. В. Бюджетний дефіцит та його особливості. *Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво*. 2019. №5. С. 212-216.
43. Скрипник Г. О. Дефіцит державного бюджету та шляхи його подолання. *Вісник Хмельницького національного університету. Серія: Економічні науки*. 2017. №5. С. 249-253.

44. Скорик М. О. Аналіз впливу повномасштабної війни на державний бюджет України. *Молодий вчений*. 2023. № 5. С. 179-183
45. Тарасюк М. В., Тімошенко Н. М. Система управління дефіцитом бюджету. *Бізнес Інформ*. 2018. №3. С. 285-290.
46. Твердохлібова Д. В. Діагностика поточного стану Державного бюджету України. *Економіка і прогнозування*. 2023. № 1. С. 115-145.
47. Тімошенко Н. М. Стратегічні напрями розвитку ринку державних цінних паперів у системі управління дефіцитом бюджету. *Інвестиції: практика та досвід*. 2019. № 13. С. 45-50.
48. Федина К. М., Колеснікова М. М. Бюджетний дефіцит та шляхи його подолання в Україні. *Вісник Національного університету водного господарства та природокористування. Серія: Економічні науки*. 2018. Вип. 3. С. 237-243.
49. Хоменко І. О., Порицька А. О. Управління бюджетним дефіцитом в сучасних умовах. *Економіка та управління на транспорті*. 2018. Вип. 6. С. 160-166.
50. Чугунов І. Пасічний М., Нікітішин А. Доходи Державного бюджету України в умовах воєнного стану. *Scientia Fructuosa*. 2022. № 5. С. 124-137.
51. Шашкевич О. Л., Машко А. І. Економічна сутність та причини дефіциту державного бюджету. *Науковий вісник Чернівецького університету. Серія: Економіка*. 2010. Вип. 495. С. 118-121.
52. Шикіна Н. А., Коцюрубенко Г. М. Дефіцит державного бюджету в контексті національної безпеки України. *Вісник соціально-економічних досліджень*. 2020. №2. С. 107-119.
53. Штефан Л. Б. Аналіз бюджетного дефіциту в Україні та його соціально-економічні наслідки. *Економіка та суспільство*. 2022. Вип. 41. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/>
54. Щетинін А. І., Ульянова Л. П., Чайка Ю. М. Дефіцит державного бюджету і державний борг України: сучасний стан та підходи до його покращення. *Економічний простір*. 2022. №179. С. 37-43.